

ARCHAEOLOGIA BELGICA

164

H. ROOSENS & G. V. LUX

GALLO-ROMEINSE TUMULUS TE HELSHOVEN ONDER HOEPERTINGEN

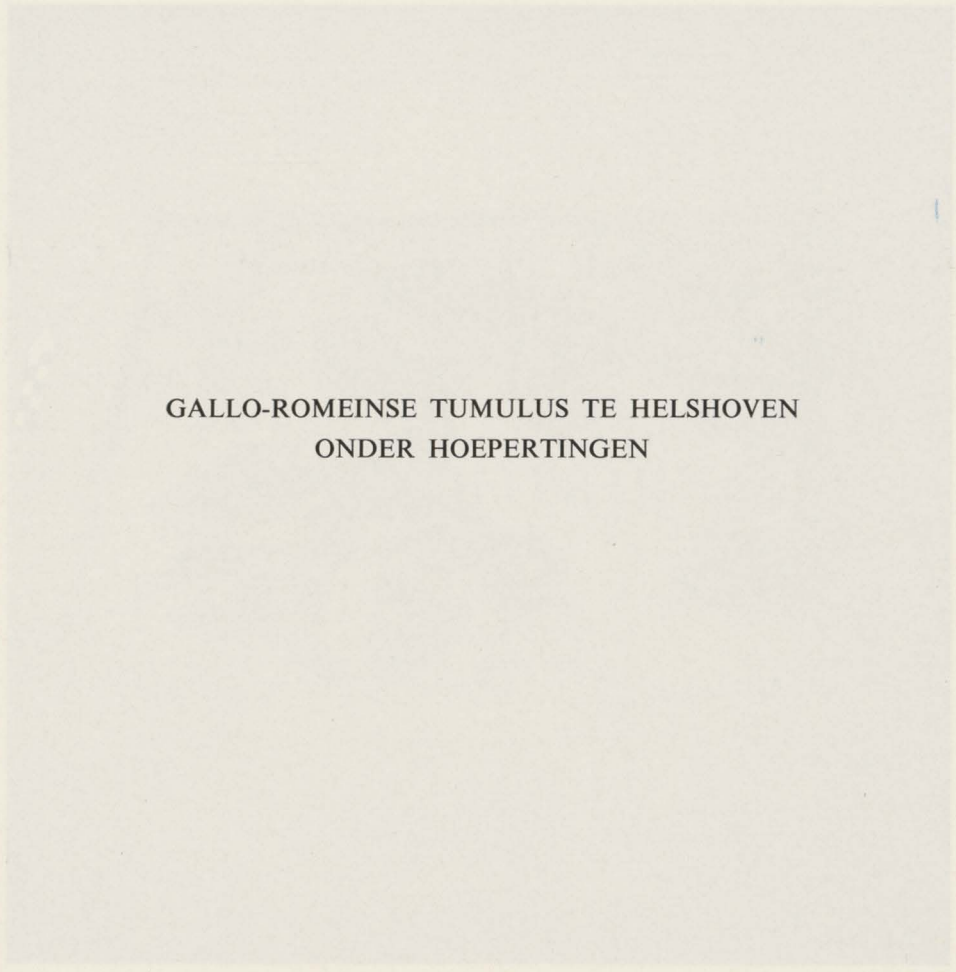
met de medewerking van

Dr. Med. P. JANSSENS & M. VANDERHOEVEN

BRUSSEL
1974

41295
[Barcode]

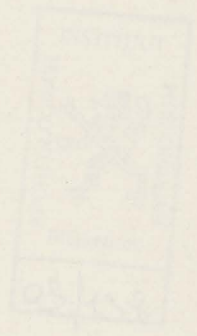
ARCHAEOLOGIA BELGICA

GALLO-ROMEINSE TUMULUS TE HELSHOVEN
ONDER HOEPERTINGEN

Uitgeverij: De Vlaamse Archeologische Vereniging

BRUSSEL
1974

Grafskuil I — Le dépôt funéraire I

Photo : W. Thyssen

ARCHAEOLOGIA BELGICA

164

H. ROOSENS & G. V. LUX

GALLO-ROMEINSE TUMULUS TE HELSHOVEN ONDER HOEPERTINGEN

met de medewerking van

Dr. Med. P. JANSSENS & M. VANDERHOEVEN

BRUSSEL

1974

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen
Jubelpark 1
1040 Brussel

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Parc du Cinquantenaire 1
1040 Bruxelles

© Nationale Dienst voor Opgravingen
D/1974/0405/12

INLEIDING

In zijn werk « Toponymie van Hoepertingen, Berlingen en Zepperen » haalt Marchal voor de gemeente Hoepertingen vijf tumuli aan die alle tijdens het verloop van de eeuwen genivelleerd werden¹ : twee langs de Veestraat op een plaats in de volksmond « In de Toem » geheten, de Scheperstom in het Boomveld bij het kruis-

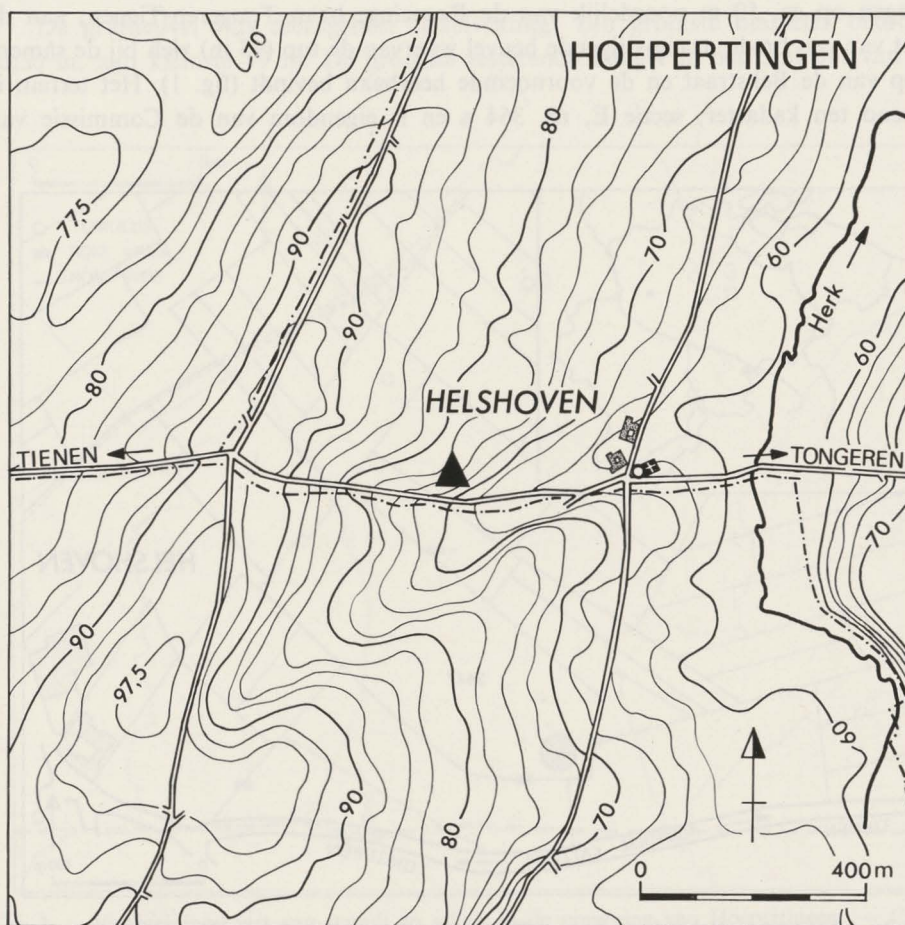

Fig. 1 — Topografische kaart. — Carte topographique.

¹ J. MARCHAL, *Toponymie van Hoepertingen, Berlingen en Zepperen* (onuitgegeven doctorale thesis); Leuven, 1952 (Hoepertingen, nrs. 409, 409 bis, 419, 458, 459 en 465).

punt van de Opperste Hegstraat en de Zepperenweg, het Tommeken en de Rateltom, beide in de wijk Helshoven gelegen. Marchal aanziet deze laatste twee nochtans als een en dezelfde tumulus : de Rateltom zou een oudere benaming van het Tommeken zijn. Bij onze speurtochten doorheen de velden van deze wijk konden wij nergens enig spoor van een tweede tumulus ontwaren. Het Tommeken is vermeld in een tekst uit de XIIIe-XIVe eeuw : *ane IIIJ bunre lants die gelegen sin in enen sticke nagelvast metten enen horneke ane dat tummeken vor Hellensvort (= Helshoven)*² Het staat aangetekend op de kaart van Ferraris.

Het afgevlakt tommeken van Helshoven, tijdens de maanden juli en augustus 1970 onderzocht³, was opgericht op een van nature uit aanzienlijk verheven punt, gelegen op ca. 50 m noordelijk van de Romeinse baan Tongeren-Tienen, aan de voet van een brede, traag-stijgende heuvel waarvan de top (95 m) zich bij de samenvoeging van de Bekstraat en de voornoemde heerbaan bevindt (fig. 1). Het terrein is gekend ten kadaster, sectie E, nr. 364 a en is eigendom van de Commissie van

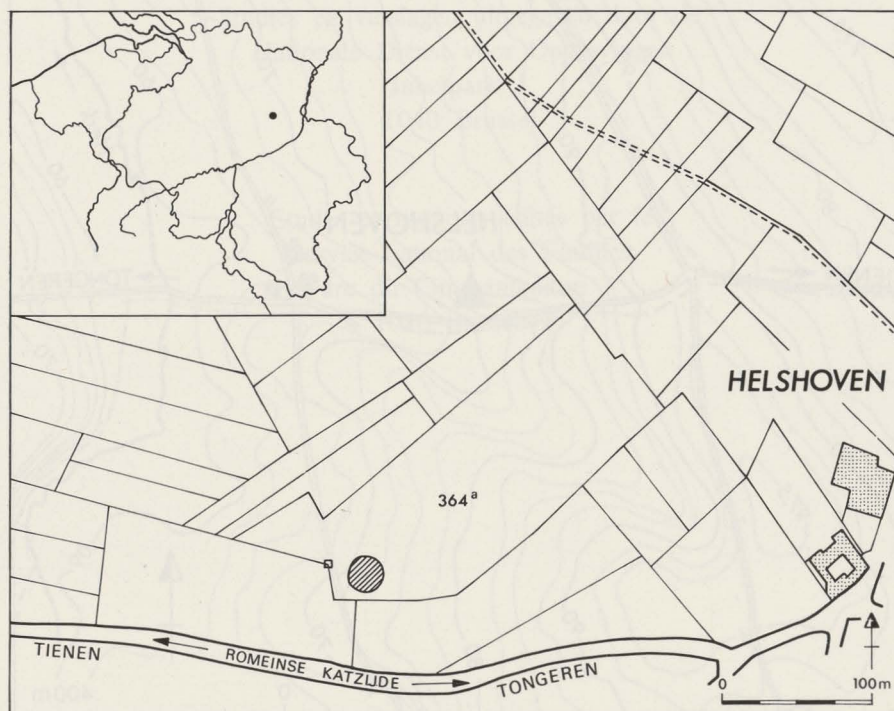

Fig. 2 — Uittreksel uit het kadaster. — Extrait du plan cadastral.

² Rijksarchief Hasselt, Fonds Alde Biezen, nr. 1103 (oud fonds Bernissem, nr. 207), fol. 65.

³ De Heer W. Thyssen verleende zijn medewerking op het terrein en bij de restauratie van de voorwerpen. De tekeningen zijn van de hand van Mevrouw R. Piette-Roloux. Aan beiden onze beste dank.

Openbare Onderstand van Brustem⁴ (fig. 2). Geologisch behoort het gebied tot Droog-Haspengouw. De bodem is er met een laag leem bedekt; onder deze leemlaag ligt het Tongriaan (zand). Beide zijn van elkaar gescheiden door een laagje rolkeien dat bij het holste gedeelte van de Rekstraat goed zichtbaar is.

De grafheuvel was opgebouwd met grond die over een brede strook en plaatselijk tot 1,10 m diepte rondom zijn voet weggenomen werd (Pl. I). Op de aldus vrijgekomen bodem lagen afvalmaterialen als nagels, fragmenten van Romeinse dakpannen, aardewerkscherven, ijzerfragmenten en houtskoolvlokken verspreid en werd ook, noordoostelijk van de tumulusrand, de plaats aangetroffen waar eens een brandstapel opgericht werd.

De grafheuvel was niet geheel cirkelvormig; zijn grootste diameter bedroeg 20,50 m, zijn kleinste 19 m. De grootste resterende hoogte in het centrum van de

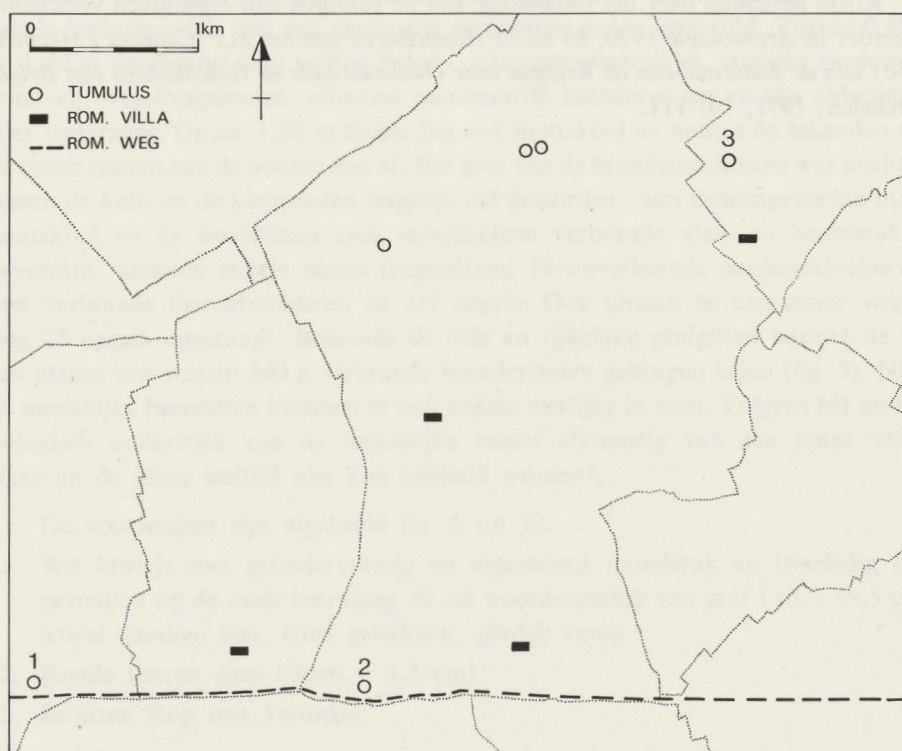

Fig. 3 — Verspreidingskaart van tumuli en villa's in de omgeving van Hoepertingen. — Carte de répartition des tumuli et villas dans la région de Hoepertingen. — 1 : Brustem. 2 : Hoepertingen — Helshoven. 3 : Berlingen.

⁴ Wij danken de bestuursleden van de Commissie van Openbare Onderstand van Brustem en de Heer Ch. Groven voor de toelating tot opgraven.

verhevenheid was ca. 45 cm boven de Romeinse bouwlaag. Deze cultuurlaag die niet overal duidelijk tot uiting kwam, had plaatselijk een dikte tussen 8 en 10 cm. Eronder zat een lichtbruine leemlaag ter dikte van 70 tot 80 cm die op een meer donkere leembodem rustte.

Het tijdstip waarop de grafheuvel afgevlakt werd, is niet juist gekend; in elk geval moet dit gebeurd zijn na de XVIIIe eeuw. Bij zijn nivellering werd de opgehoopte aarde eenvoudigweg uiteengestoten, zodat het terrein rondom omzeggens zijn oorspronkelijk niveau terugkeeg en de plaats van de brandstapel, V, onder een dikke aardlaag bedolven werd.

Benevens een paalspoor, A, en een grote, rechthoekige kuil met brandstapelresten opgevuld, III, bedekte de tumulus nog drie graven : I, II en IV. Tussen het paalspoor A en graf I lag bovenop de oude bouwlaag een gaaf kruikje dat als nr. 1 op het plan is aangetekend.

Korte berichten over het onderzoek van de tumulus van Helshoven verschenen al eerder in *Archeologie* 1970, 89 en in *Handelingen van het XLIe Congres (Mechelen 1970) van de Federatie van de Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*, Mechelen, 1971, 101-111.

BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN

I — RECHTHOEKIG GRAF.

Dit graf was aangelegd in een grote, rechthoekige kuil van $2,10 \times 1,65$ m die reeds op 40 cm (= oud oppervlak) verscheen en tot op 2,20 m beneden het huidig niveau uitgegraven was⁵. Bij drie van de vier uithoeken tekende zich een rond paalspoor af, dat evenwel niet tot op de bodem reikte. In deze kuil die oostwest gericht was, was een houten grafkist opgericht, 1,75 m lang en 1,25 tot 1,30 m breed (fig. 4). Zij moet ongeveer 60 cm hoog geweest zijn en volgens het nagelaten grondspoor moet de wand een dikte gehad hebben van ongeveer 5 cm. Langs boven was het gehele kuiloppervlak met een gemengde bruinigrijze aarde opgevuld. Tussen 0,60 m en 1,50 m werden uit deze vulling enkele verbrande glasbrokjes, ettelijke aardewerkscherven, nagelfragmenten, schaarse gecremeerde beenderresten en een onbewerkte silex opgeraapt. Op ca. 1,60 m diepte lag ook houtskool en houtas en tekenden zich de eerste sporen van de houten kist af. Het gros van de brandstapelresten was nochtans tussen de kuil- en de kistwanden uitgestrooid geworden : een aaneengekoekte massa houtskool en as waartussen zich verscheidene verbrande glas- en bronsstukken bevonden, alsmede enkele benen fragmenten, 14 onverbrande aardewerkscherven, veel verbrande dierenbeenderen en 217 nagels. Ook binnen de kistruimte werden nog 75 nagels opgeraapt. Benevens de vele en rijkelijke grafgiften bevatte de kist een glazen urn waarin 540 g verbrande beenderresten geborgen lagen (fig. 5). Naast de menselijke beenderen kwamen er ook enkele dierlijke in voor. Volgens het anthropologisch onderzoek zijn de menselijke resten afkomstig van een jonge vrouw waarvan de juiste leeftijd niet kon bepaald worden⁶.

De voorwerpen zijn afgebeeld fig. 6 tot 12.

1. Wit kruikje met cilindervormig en ingesnoerd mondstuk en tweeledig oor; gevonden op de oude bouwlaag 40 cm noordoostelijk van graf I (h. : 19,5 cm); ietwat zandige klei, hard gebakken; gladde romp.
2. Ronde ijzeren gesp (diam. : 3,5 cm).
3. Bronzen stop met kettinkje.

⁵ De diepten zijn aangegeven in de tekst ten opzichte van het hedendaags niveau, tenzij anders uitdrukkelijk vermeld. Op de tekeningen is de omrekening gebeurd ten overstaan van het Romeins niveau.

⁶ Voor het anthropologisch onderzoek van de beenderresten door dr. med. P. Janssens, zie bijlage.

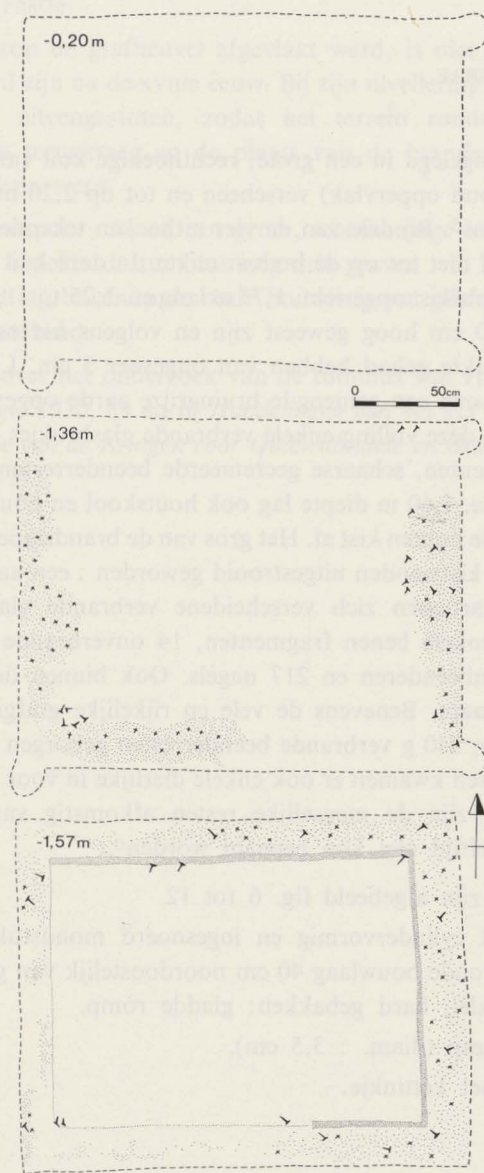

Fig. 4 — Niveau's van kuil I — Profondeurs de la fosse I.

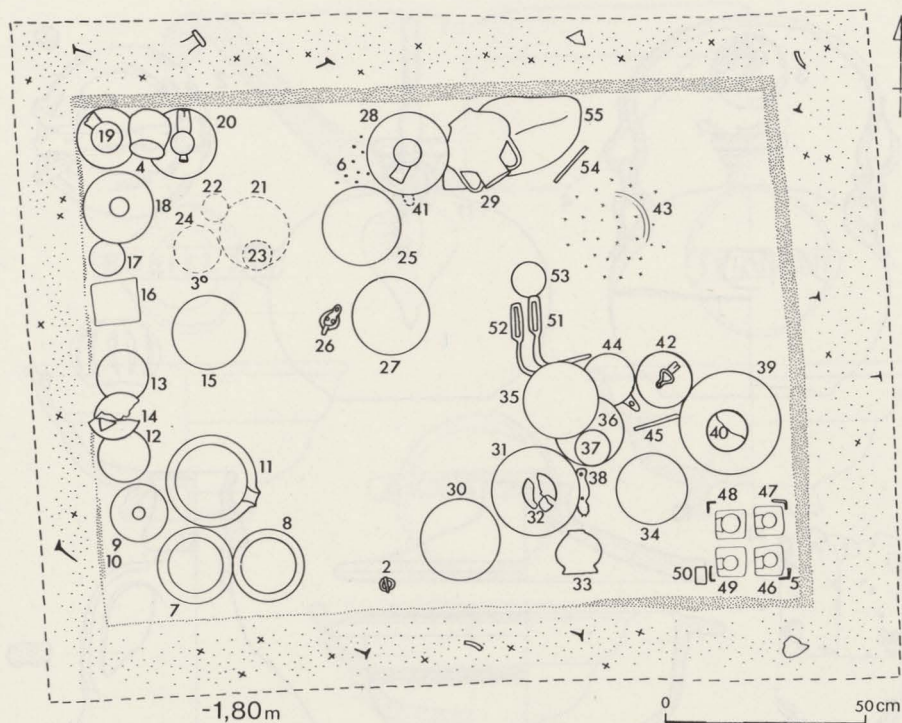

Fig. 5 — Graf I — Dépôt funéraire I.

4. IJzeren keteltje met gietruit, bronzen handvat en dito hengsels (diam. : 11 cm). Het bolvormig lichaam bestaat uit twee kalotvormige helften waarvan de randen over elkaar geschoven zijn; langs buiten is de naad zichtbaar.
5. IJzeren hoekbeslagen met vier nieten; resten van houten koffertje.
6. Vijftien meloenkralen in lichtblauwe glaspasta (gemiddelde diam. : 1,1 cm).
7. Bruine pot met uitbuigende rand (diam. : 13,7 cm); zandige klei met weinig schervengruis vermengd; hard gebakken; zanderig buitenoppervlak, plaatselijk gesmookt; drie groeven op de schouder.
8. Roodbruine pot van hetzelfde type en techniek als voorgaande (diam. : 13 cm).
9. Bruine kom met uitstaande rand, waarop vier groefjes (diam. : 16 cm); zandige klei, hard gebakken; ruig oppervlak, plaatselijk zwart gesmookt.
10. Bruin deksel (diam. : 15,4 cm); fijne, zandige klei; hard gebakken; ruig oppervlak; dekte voorgaande kom af.
11. Witte wrijfschaal (diam. : 23,9 cm); zandige klei, hard gebakken; zanderig buitenoppervlak; bodem langs binnen van kwartskorreltjes voorzien.

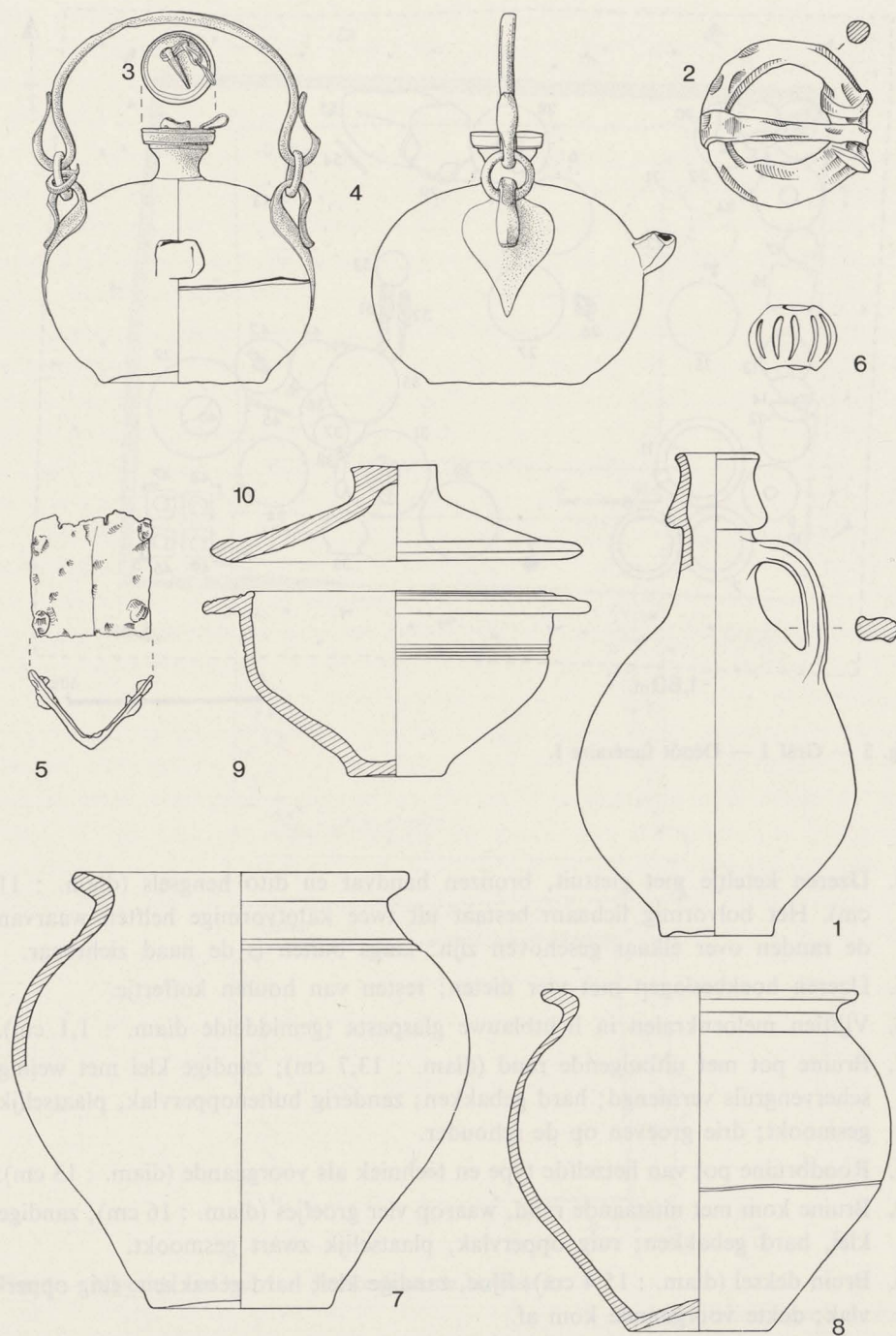

Fig. 6 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3 behalve nr. 2 op 2/3 en nr. 6 op 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3 sauf n° 2, 2/3 et n° 6, 1/1.

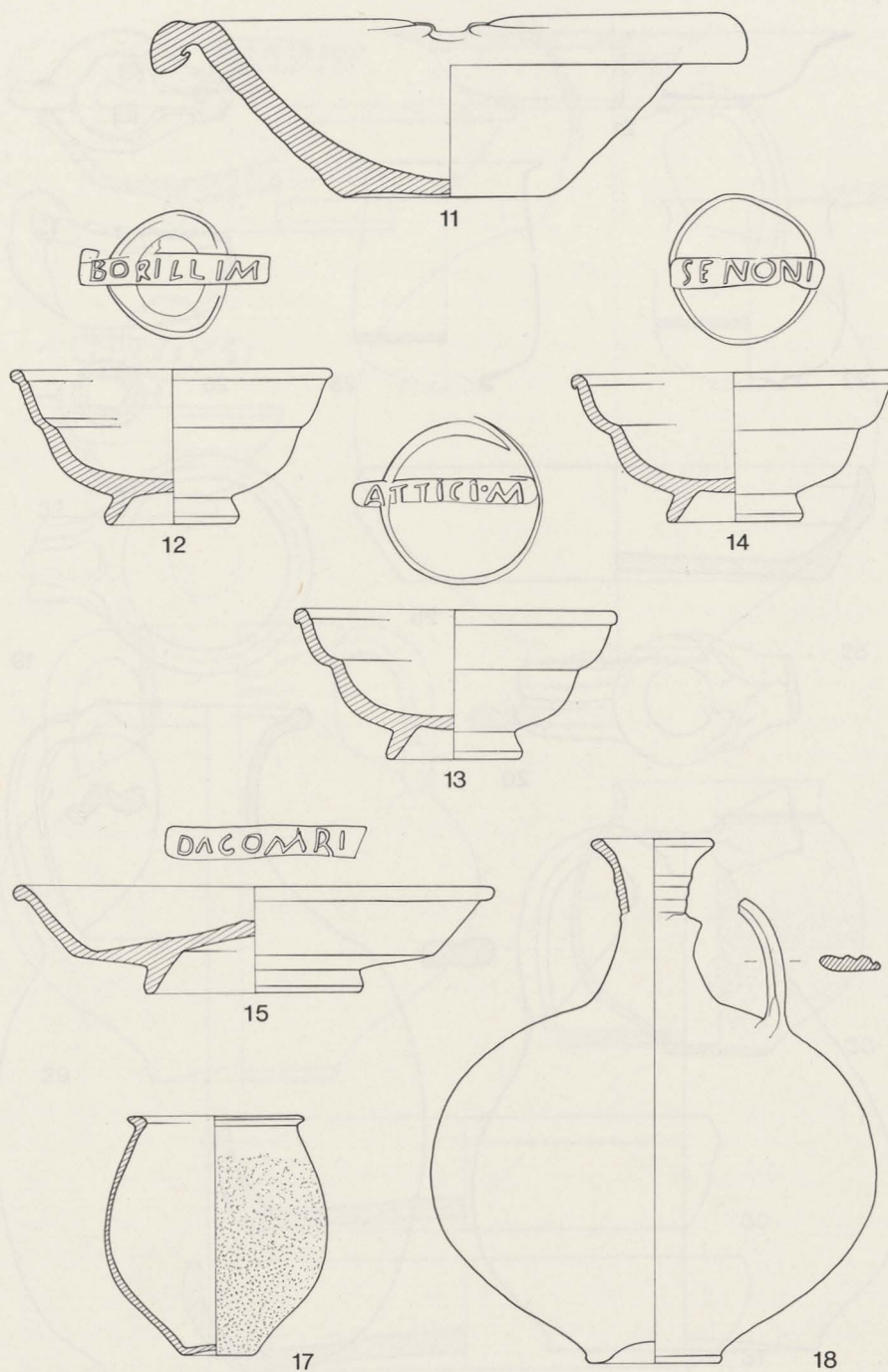

Fig. 7 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3; stempels : 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3; sigles : 1/1.

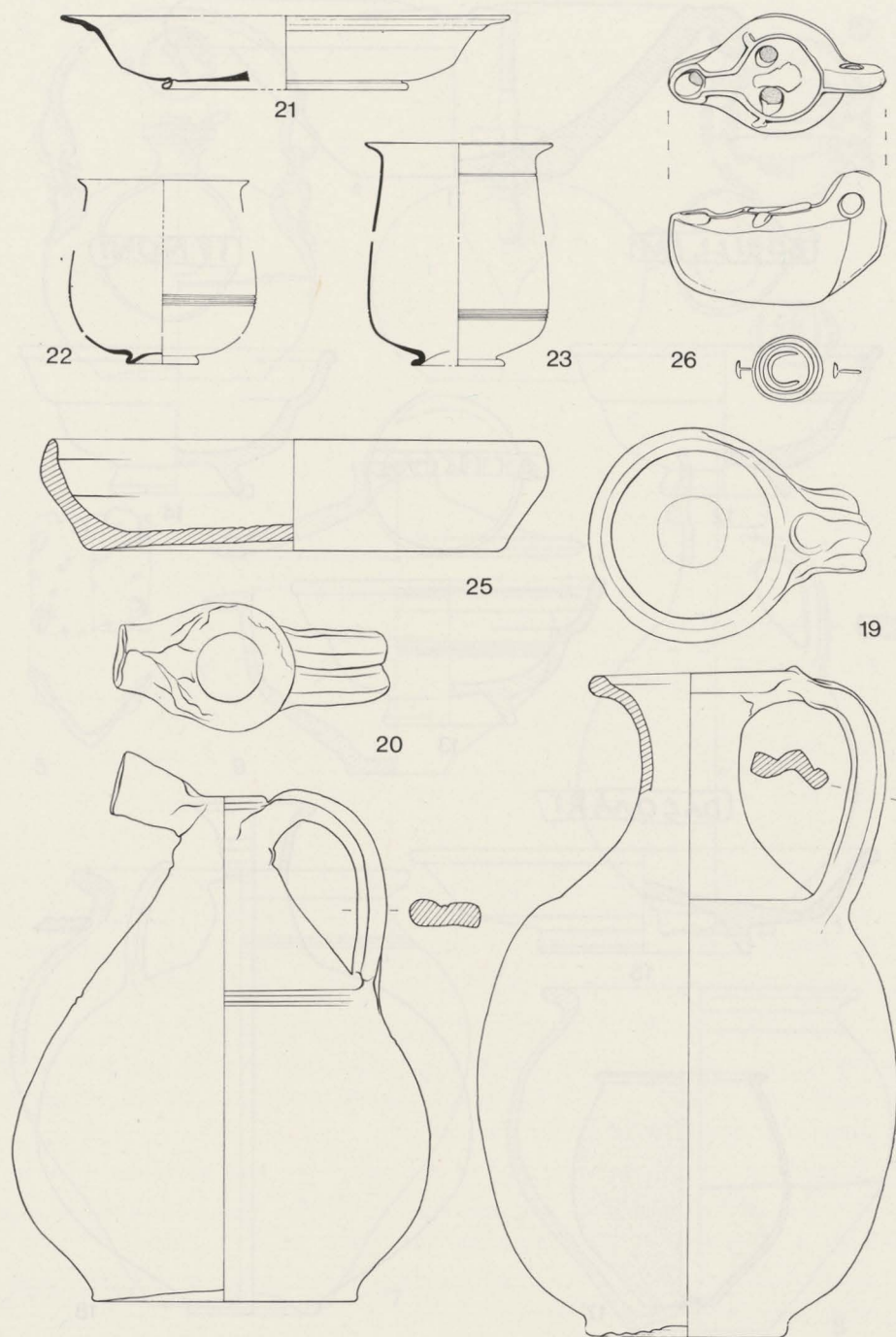

Fig. 8 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3.

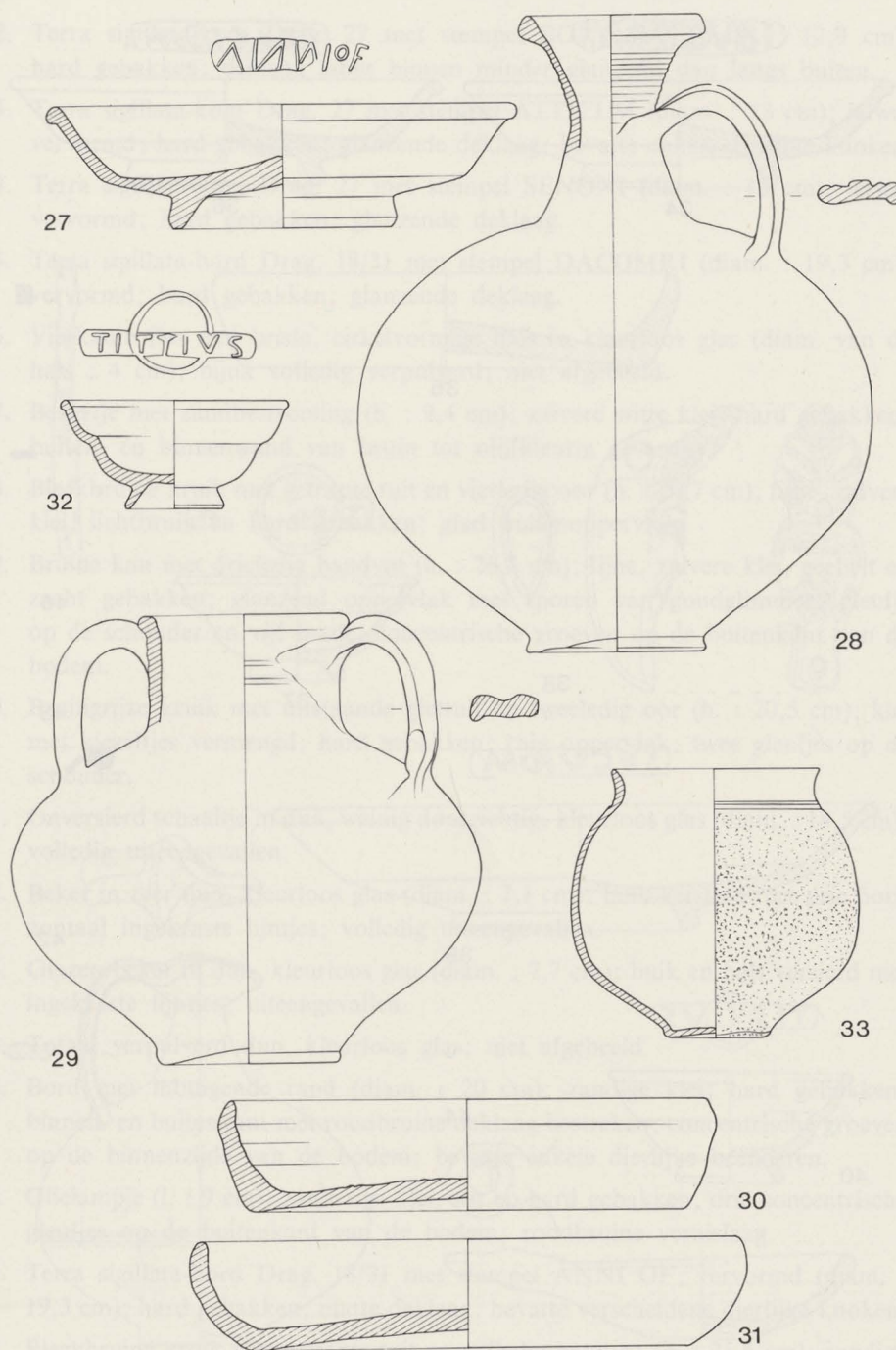

Fig. 9 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3; stempels : 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3; sigles : 1/1.

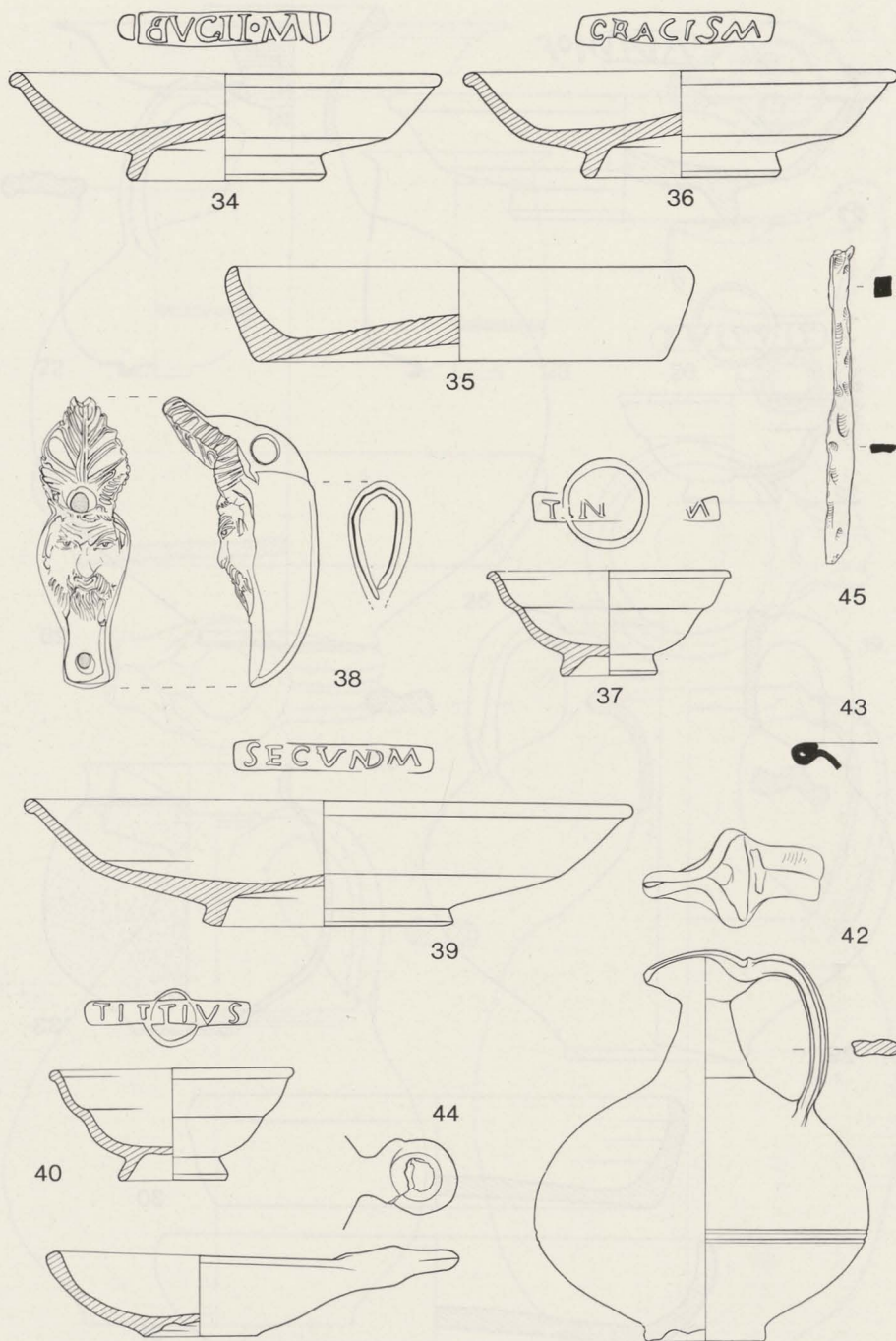

Fig. 10 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3; stempels : 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3; sigles : 1/1.

12. Terra sigillata-kom Drag. 27 met stempel BORILLIM (diam. : 12,9 cm); hard gebakken; deklaag langs binnen minder glanzend dan langs buiten.
13. Terra sigillata-kom Drag. 27 met stempel ATTICIM (diam. : 13 cm); ietwat vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag; bevatte enkele dierlijke knoken.
14. Terra sigillata-kom Drag. 27 met stempel SENONI (diam. : 13 cm); ietwat vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag.
15. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel DACOMRI (diam. : 19,3 cm); vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag.
16. Vierkante fles met brede, cirkelvormige hals in kleurloos glas (diam. van de hals : 4 cm); bijna volledig verpulverd; niet afgebeeld.
17. Bekertje met zandbestrooiing (h. : 9,4 cm); zuivere witte klei; hard gebakken; buiten- en binnenwand van bruin tot olifkleurig gevernist.
18. Bleekbruine kruik met getrapte tuit en vierledig oor (h. : 20,7 cm); fijne, zuivere klei, lichtbruin en hard gebakken; glad buitenoppervlak.
19. Bruine kan met drieledig handvat (h. : 26,8 cm); fijne, zuivere klei, geelwit en zacht gebakken; glanzend oppervlak met sporen van goudglimmer; gleufje op de schouder en vijf brede, concentrische groeven op de buitenkant van de bodem.
20. Bruingrijze kruik met uitstaande gietuit en tweeledig oor (h. : 20,5 cm); klei met kiezeltjes vermengd; hard gebakken; ruig oppervlak; twee gleufjes op de schouder.
21. Onversierd schaaltje in dun, weinig doorzichtig, kleurloos glas (diam. : 18,5 cm); volledig uiteengevallen.
22. Beker in zeer dun, kleurloos glas (diam. : 7,1 cm); buik versierd met drie horizontaal ingekraste lijntjes; volledig uiteengevallen.
23. Glazen beker in dun, kleurloos glas (diam. : 7,7 cm); buik en hals versierd met ingekraste lijntjes; uiteengevallen.
24. Totaal verpulverd dun, kleurloos glas; niet afgebeeld.
25. Bord met inbuigende rand (diam. : 20 cm); zandige klei; hard gebakken; binnen- en buitenkant met roodbruine deklaag bestreken; concentrische groeven op de binnenzijde van de bodem; bevatte enkele dierlijke beenderen.
26. Olielampje (l. : 9 cm); zanderige klei, wit en hard gebakken; drie concentrische gleufjes op de buitenkant van de bodem; roodbruine vernislaag.
27. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel ANNI OF; vervormd (diam. : 19,3 cm); hard gebakken; matte deklaag; bevatte verscheidene dierlijke knoken.
28. Bleekbruine kruik met getrapte tuit en vijfledig handvat (h. : 25,6 cm); zandige klei, lichtgrijs en hard gebakken; gladde buitenwand; concentrische gleuf op de buitenkant van de bodem.

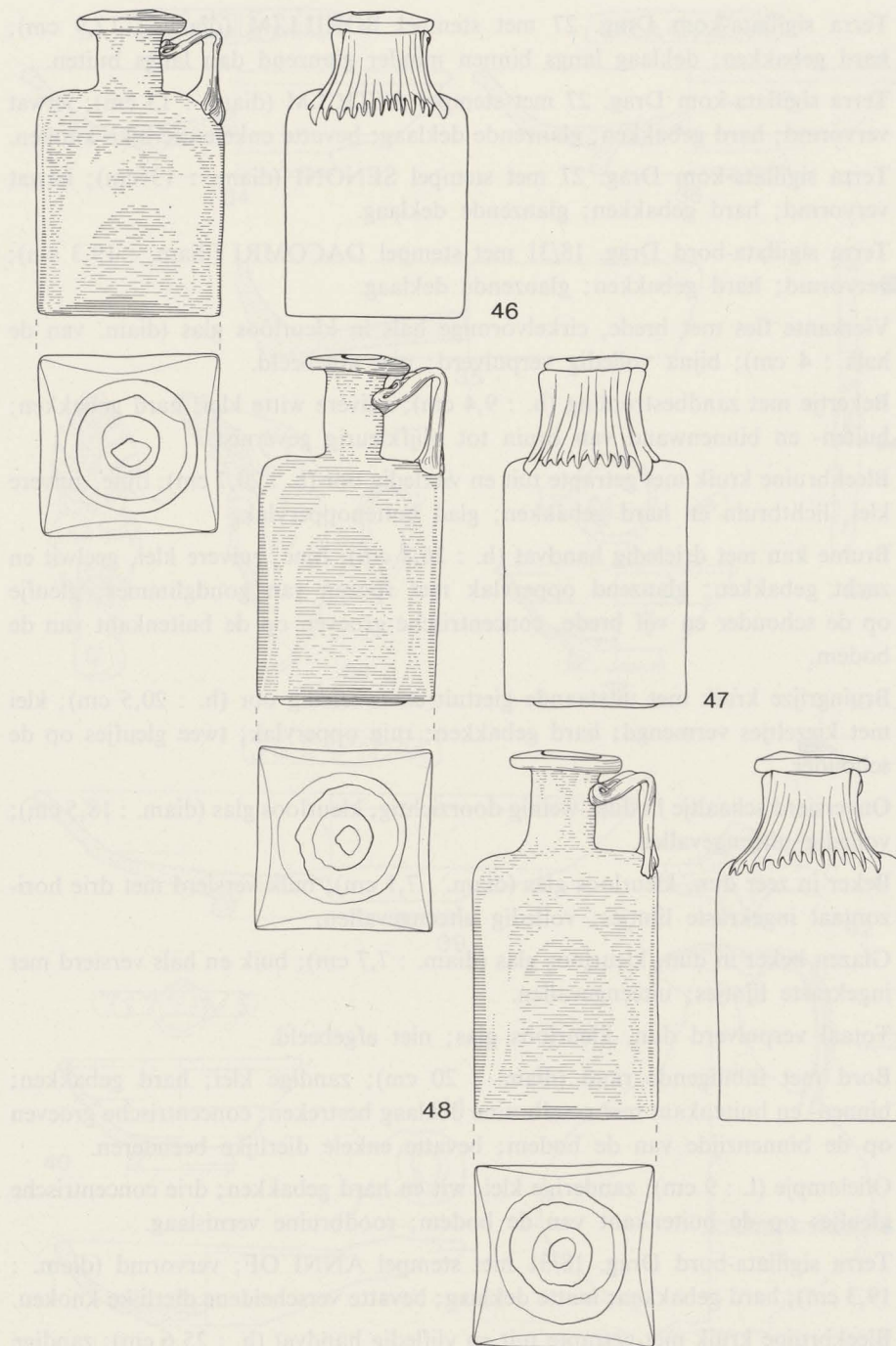

Fig. 11 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3. — Mobilier funéraire du dépôt I. Ech. : 1/3.

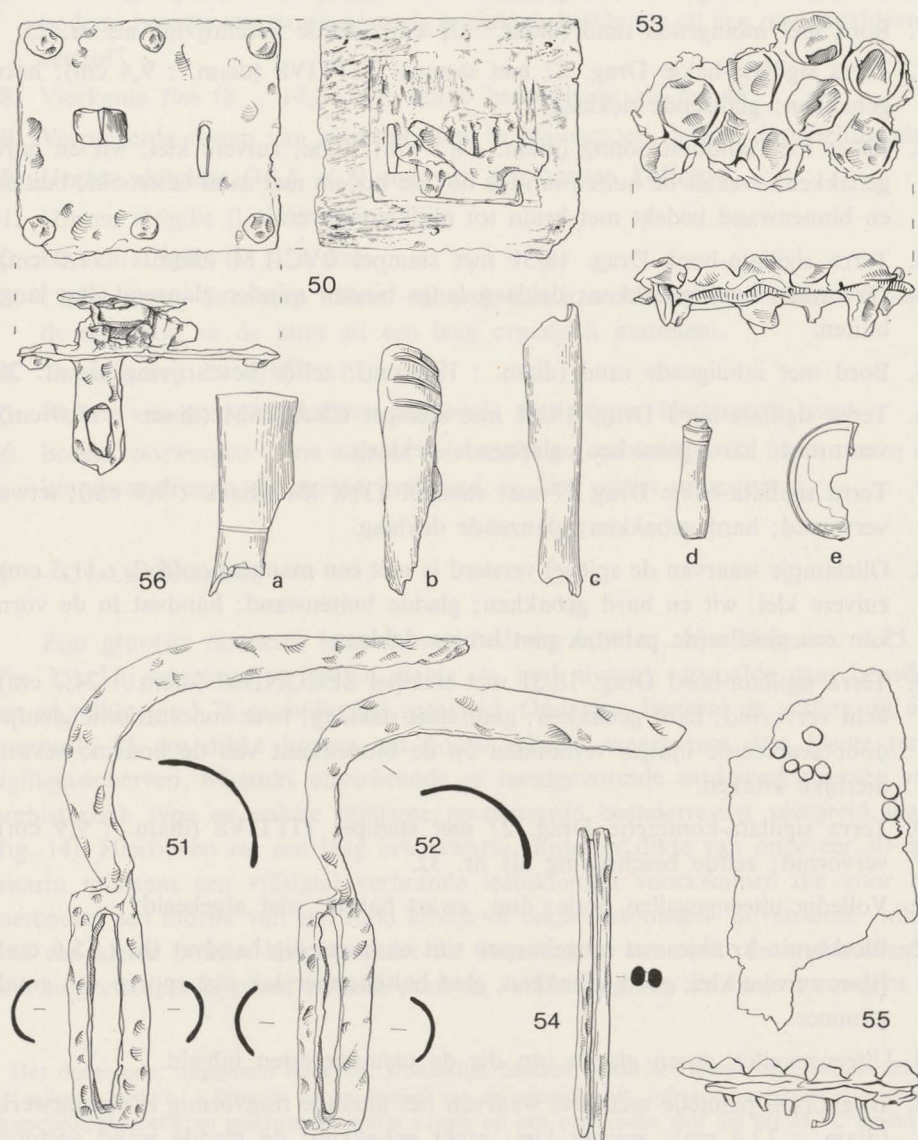

Fig. 12 — Voorwerpen uit graf I. S. : 1/3 behalve nrs. 53, 55 (nagels) en 56 op 2/3. — Objets du dépôt I. Ech. : 1/3 sauf les n°s 53, 55 (clous) et 56 : 2/3.

29. Bruine kruikamfoor met tweeledige oren (h. : 18 cm); ietwat zandige klei, hard gebakken; gladde buitenwand.
30. Bord met inbuigende rand (diam. : 19,4 cm); zelfde beschrijving als nr. 25.
31. Bord met inbuigende rand (diam. : 22 cm); zelfde beschrijving als nr. 25.
32. Terra sigillata-bakje Drag. 27 met stempel TITTIVS (diam. : 9,4 cm); hard gebakken; glanzende deklaag.
33. Beker met zandbestrooiing (diam. : 8,5 cm); fijne, zuivere klei, wit en hard gebakken; evenals de buitenwand is ook de bodem met zand bestrooid; buiten- en binnenwand bedekt met bruin tot olijfkleurig vernis.
34. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel BVCII.M (diam. : 17,5 cm); vervormd; hard gebakken; deklaag langs binnen minder glanzend dan langs buiten.
35. Bord met inbuigende rand (diam. : 18,5 cm); zelfde beschrijving als nr. 25.
36. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel CRACISM (diam. : 17,6 cm); vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag.
37. Terra sigillata-bakje Drag. 27 met stempel TIN()M (diam. : 9,9 cm); ietwat vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag.
38. Olielampje waarvan de spiegel versierd is met een mannenhoofd (l. : 11,5 cm); zuivere klei, wit en hard gebakken; gladde buitenwand; handvat in de vorm van een gestileerde palmtak met bruine deklaag.
39. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel SECUNDM (diam. : 24,7 cm); licht vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag; twee concentrische gleufjes door gearceerde lijntjes verbonden op de binnenkant van de bodem; bevatte dierlijke knoken.
40. Terra sigillata-kommetje Drag. 27 met stempel TITTIVS (diam. : 9,9 cm); vervormd; zelfde beschrijving als nr. 32.
41. Volledig uiteengevallen potje; dun, zwart baksel; niet afgebeeld.
42. Bleekbruin kruikje met toegeknepen tuit en tweeledig handvat (h. : 15,6 cm); fijne, zuivere klei; goed gebakken, glad buitenoppervlak met sporen van goudglimmer.
43. Uiteengevallen groen glazen urn die de crematieresten inhield.
44. Bleekbruin pannetje met steel waarvan het uiteinde ringvormig is opengewerkt (diam. : 12,4 cm); zuivere klei; zacht gebakken; de gladde wand vertoont sporen van goudglimmer; op de buitenkant van de bodem een brede, ondiepe concentrische gleuf.
45. IJzeren staafje (l. : 12,6 cm).
46. Vierkante fles in blauwgroen, ietwat doorzichtig glas (h. : 12,4 cm); veelvuldig geribd oor; luchtbellen en slierten in de glasmassa; twee concentrische ringen

in reliëf op de buitenkant van de bodem; was met de drie volgende flessen in een houten koffertje onder slot geborgen.

47. Vierkante fles (h. : 14,1 cm); zelfde beschrijving als nr. 46, behalve uitspringende bodem; bevatte een zwart, kleverig bezinksel, bestaande uit een zeer geoxideerde vetstof⁷.
48. Vierkante fles (h. : 14,8 cm); zelfde beschrijving als nr. 46.
49. Verpulverde resten van vierkante fles in blauwgroen, ietwat doorzichtig glas.
50. IJzeren slotplaat (10,5 × 9 cm) van een houten koffertje.
51. IJzeren strigilis (l. : 19 cm).
52. IJzeren strigilis (l. : 18 cm).
53. Cirkelvormig voorwerp (diam. : 9 cm) met ijzeren klinknagels bezet. Tussen de nagelkop en de punt zit een laag organisch materiaal.
54. Twee ijzeren stiften (l. : 12,3 cm).
55. Resten van een paar lederen schoeisels met ijzeren klinknagels bezet.
56. Benen voorwerpen : drie hulzen, een staafje en een schijfje. Ze lagen tussen de brandstapelresten die tussen kuilwand en kist waren uitgestort.

II — OVALE GRAFKUIL.

Zijn grootste diameter langs boven bedroeg 1,56 m, zijn kleinste : 1,25 m (fig. 13). Hij verscheen op 45 cm diepte (= oud niveau) versmalde naar beneden toe en reikte tot 1,75 m onder het maaiveld. Onderaan bestond de vulling uit een compacte 25 cm dikke houtas- en houtskoollaag, waartussen drie kleine terra sigillata-scherven, 64 stuks onverbrande en handgevormde aardewerkscherven van prehistorisch type en enkele minieme gecremeerde beenderresten verspreid lagen (fig. 14). Hierboven zat een laag bruinzwarte aarde ter dikte van ongeveer 30 cm, waarin minstens een vijftigtal verbrande leemklonten voorkwamen die voor het merendeel een indruk van een rond houtje of takje vertoonden. Boven deze vulling was een kleine houten kist neergezet die benevens de urne met de crematieresten ook nog ettelijke bijgaven inhield. Aan de verkleuring van de bodem rondom en

⁷ Het onderzoek, uitgevoerd door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, leidde tot volgend besluit : « Proeven op het gebied van de microchemie, infrarood-spectroscopie, dunne laag-chromatografie en gaschromatografie wijzen op een organische stof die bij 35 °C begint te vervloeien en bij hogere verwarming gas vrijgeeft en ontbrandt. Zijn aanwezig : vetstoffen (olie ?), geoxideerde olie en vooral vetzuren. Afwezig zijn : wasprodukten, suikers en proteïnen. Hieruit kan men concluderen met resten van een zeer geoxideerde vetstof te doen te hebben » (D.I. 73/482). Ook in de laboratoria van Janssen Pharmaceutica, te Beerse, werd een monster onderzocht : « Vermoedelijk een mengsel van vetzuren van het type CH₃ (CH₂)_n COOH, n 4; bevat misschien ook één of meerdere esters. Wij dachten bv. aan oliezuur, palmitinezuur, stearinezuur of iets dergelijks. » Wij danken beide inrichtingen voor hun medewerking. De resultaten van het onderzoek wijzen in dezelfde richting. In gewone terminologie uitgedrukt kan de fles olijfolie bevat hebben.

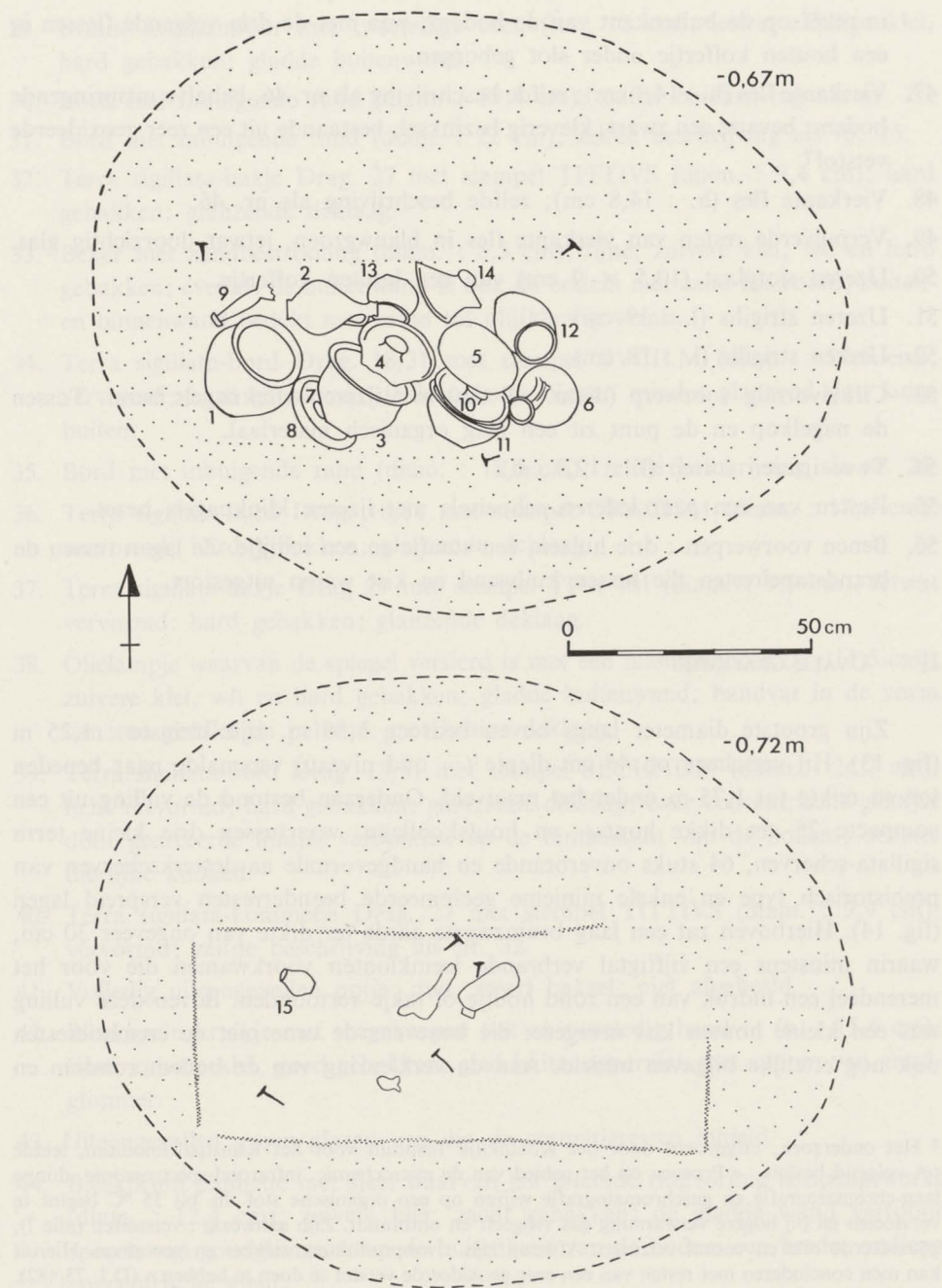

Fig. 13 — Niveau's van kuil II. — Profondeurs de la fosse II.

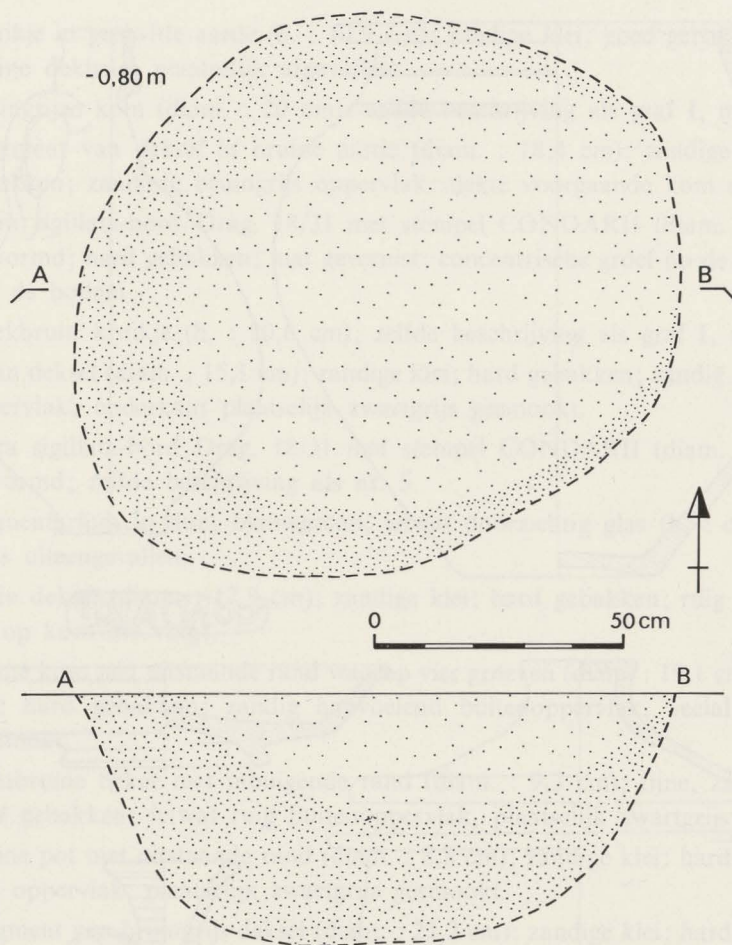

Fig. 14 — Niveau en doorsnede van kuil II. — Profondeur et coupe de la fosse II.

de nagels die in situ gelegen waren, konden haar afmetingen bepaald worden. Zij was 1,05 m lang, 42 cm breed en moet een hoogte gehad hebben van minstens 30 cm. Gezien de kleine binnenruimte waren de grafgiftten op mekaar geplaatst. De ruimte boven de kist was met een donkerbruine aarde opgevuld die naar de kuilrand toe donkerder en zwarter werd als gevolg van de toenemende houtskool. De urn bevatte 250 g. verbrande beenderresten waaronder ook van dierlijke oorsprong. De menselijke resten zouden voortkomen van een vrouw van ongeveer 40 jaar. De voorwerpen zijn afgebeeld fig. 15 tot 17.

1. Roodbruine urn met de crematieresten (diam. : 12,8 cm); klei met kwartssteentjes en weinig schervengruis vermengd; hard gebakken; grijze kern; ruig binnen- en buitenoppervlak; plaatselijk zwart gesmoekt.

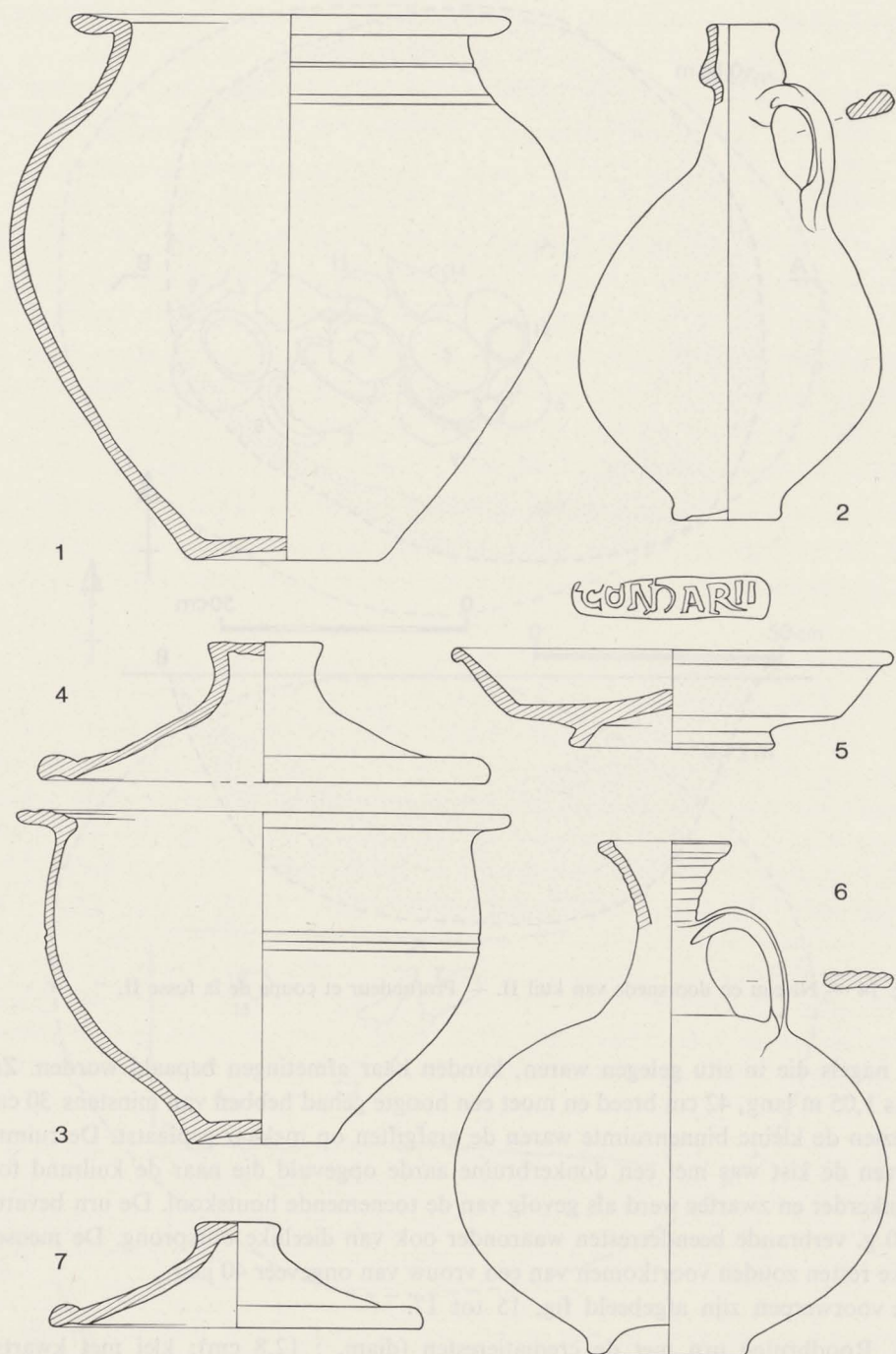

Fig. 15 — Voorwerpen uit graf II. S. : 1/3; stempel : 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt II. Ech. : 1/3; sigle : 1/1.

2. Kruikje in geelwitte aarde (h. : 19,9 cm); zandige klei; goed gebakken; bleek-bruine deklaag, plaatselijk afgevallen.
3. Bruingrijze kom (diam. : 20 cm); zelfde beschrijving als graf I, nr. 9.
4. Fragment van deksel in bruine aarde (diam. : 18,4 cm); zandige klei; goed gebakken; zanderig bruingrijs oppervlak; dekte voorgaande kom af.
5. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel CONDARII (diam. : 17,9 cm); vervormd; hard gebakken; mat gevernist; concentrische groef op de binnenkant van de bodem.
6. Bleekbruin kruikje (h. : 20,6 cm); zelfde beschrijving als graf I, nr. 18.
7. Bruin deksel (diam. : 15,1 cm); zandige klei; hard gebakken; zandig aanvoelend oppervlak; onderkant plaatselijk zwartgrijs gesmookt.
8. Terra sigillata-bord Drag. 18/31 met stempel CONDARII (diam. : 17,9 cm); vervormd; zelfde beschrijving als nr. 5.
9. Unguentarium in dun, blauwgroen, ietwat doorzichtig glas (h. : ca. 16 cm); deels uiteengevallen.
10. Bruin deksel (diam. : 17,9 cm); zandige klei; hard gebakken; ruig oppervlak; lag op kom die volgt.
11. Bruine kom met uitstaande rand waarop vier groeven (diam. : 19,1 cm); zandige klei; hard gebakken; zandig aanvoelend buitenoppervlak, veelal zwartgrijs gesmookt.
12. Lichtbruine beker met inbuigende rand (diam. : 9,3 cm); fijne, zandige klei; hard gebakken; ietwat ruig buitenoppervlak, plaatselijk zwartgrijs gesmookt.
13. Bruine pot met uitstaande rand (diam. : 8,8 cm); zandige klei; hard gebakken; ruig oppervlak, plaatselijk zwartgrijs gesmookt.
14. Fragment van bruingrijs deksel (diam. : 22,2 cm); zandige klei; hard gebakken; ruig oppervlak, plaatselijk zwartgrijs gesmookt.
15. Bruin pulletje (h. : 7,1 cm); fijne, zandige klei; hard gebakken; zandig aanvoelend buitenoppervlak.
16. Witgele kom (diam. : 15,9 cm); klei met kiezelzand vermengd; hard gebakken; ruig binnen- en buitenoppervlak; plaatselijk gesmookt.
17. Gebit van een dier (wellicht de onderkaak van een jong everzwijn).
18. IJzeren stilus (l. : 13,4 cm). Dit voorwerp met het bronzen lepeltje dat volgt, lag boven op de crematieresten in urn nr. 1.
19. Bronzen lepeltje met geknikte steel (l. : 12,4).

In de onderste vulling van de kuil lagen o.m. volgende stukken :

20. Fragment van kom (diam. : 18 cm); klei met schervengruis vermengd; zacht gebakken; donkerbruingrijze kern; donkergrijze tot bruingrijze geëffende buiten- en binnenwand.

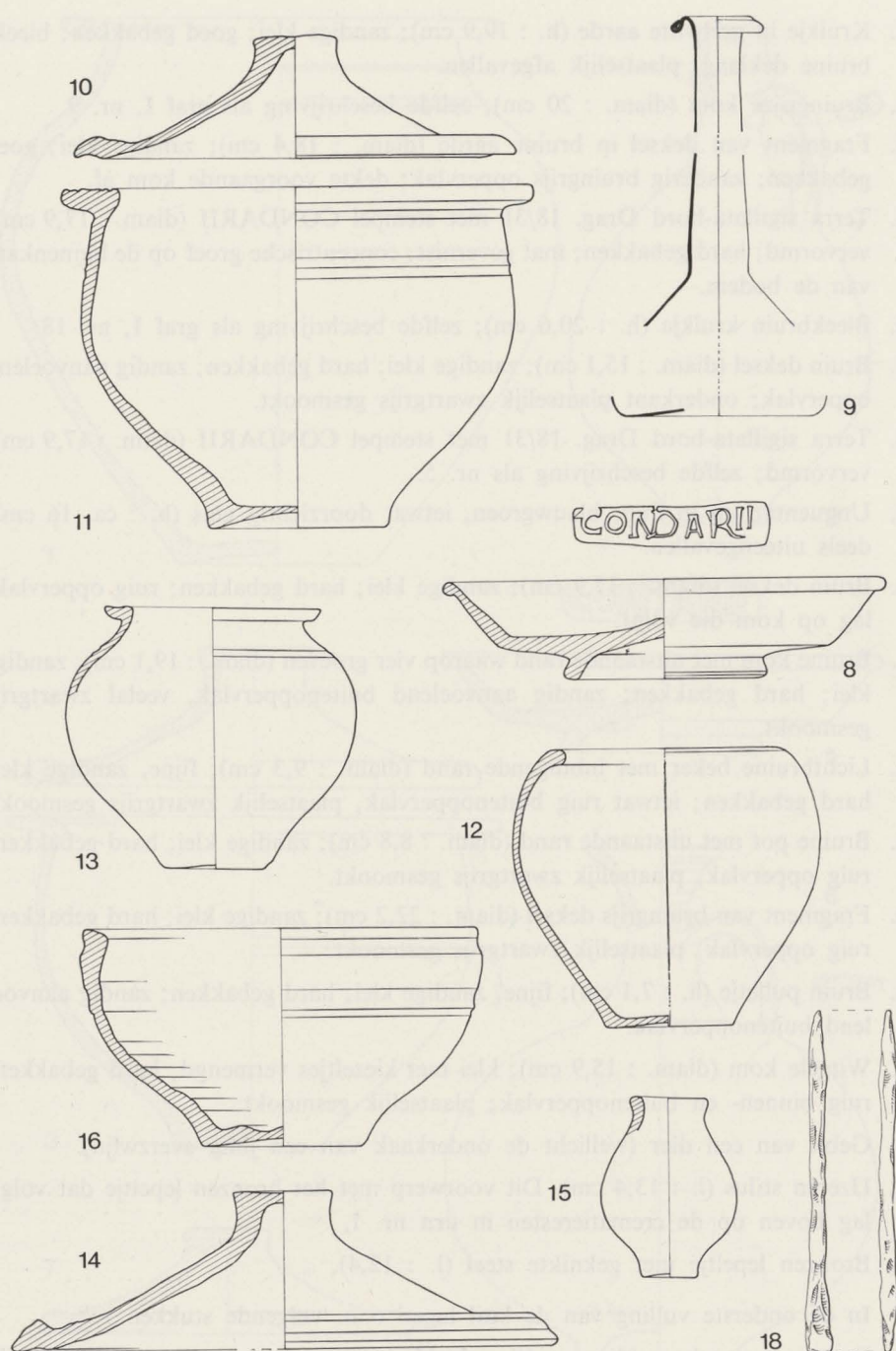

Fig. 16 — Voorwerpen uit graf II. S. : 1/3; stempel : 1/1. — Mobilier funéraire du dépôt II. Ech. : 1/3; sigle 1/1.

21. Fragment van kom (diam. : 16 cm); klei met schervengruis vermengd; hard gebakken; lichtbruine kern en bruine, geëffende binnen- en buitenwand; plaatselijk zwartgrijs gesmookt.
22. Fragment van pot (diam. : 22 cm); klei met schervengruis gemengd; bruin-grijze kern; bruine, gladde buiten- en binnenwand.
23. Fragment van pot (diam. : \pm 30 cm); klei met schervengruis vermengd; goed gebakken; bruin-grijze kern en bruin-grijze tot zwartgrijze binnen- en buitenwand; deze laatste glad.
24. Fragment van grote, dikwandige pot; vingertopindrukken op boord en schouder-rand; klei met schervengruis vermengd; zacht gebakken; bruin-grijze kern; roodbruine, geëffende binnenwand; donkerbruine, besmeten buitenwand, behalve het schoudergedeelte dat bleker van kleur en effen is.

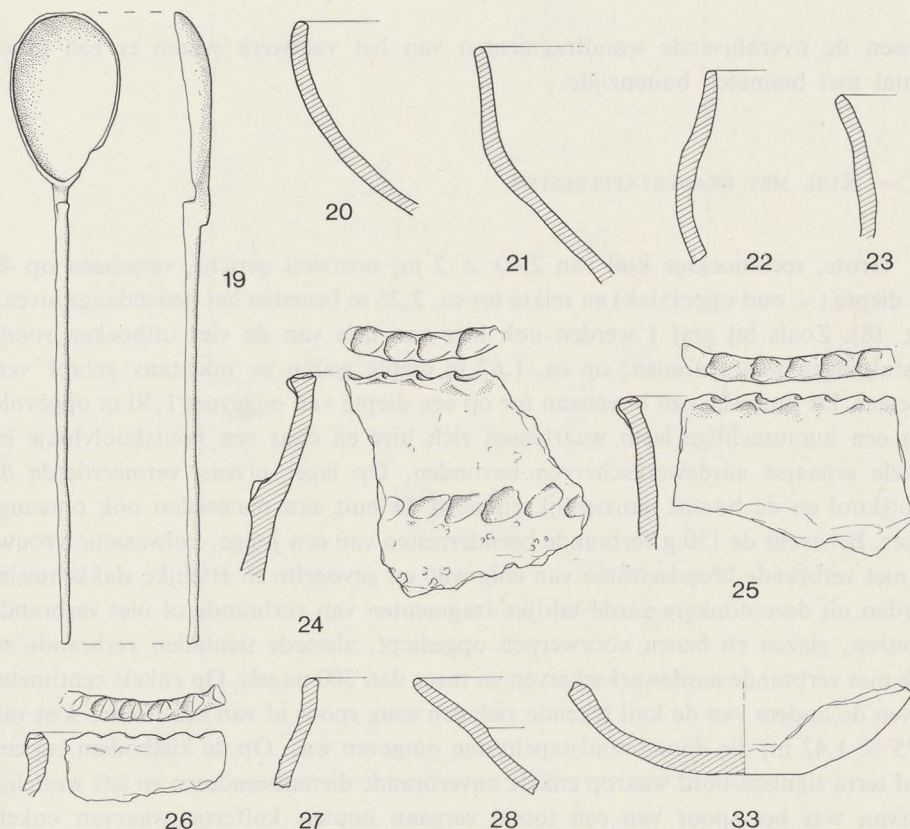

Fig. 17 — Voorwerpen uit kuil II. S. : 1/3 behalve nr. 19 op 2/3. — Objets de la fosse II. Ech. : 1/3 sauf n° 19, 2/3.

25. Fragment van pot met vingertopindrukken op de boord (diam. : \pm 32 cm); klei met schervengruis gemagerd; hard gebakken; grijze tot bruینگrijze kern; bruینگrijze tot zwartgrijze, ruige binnen- en buitenwand.
26. Fragment van pot met vingertopindrukken op de rand (diam. : 18 cm); klei met schervengruis vermengd; zacht gebakken; roodbruine kern; roodbruine, ruige buiten- en binnenwand.
27. Fragment van pot; klei met schervengruis vermengd; zacht gebakken; bruینگrijze kern; bruine, geëffende binnenwand en bruine, besmeten buitenwand behalve het halsgedeelte dat geëffend is.
28. Fragment van schaal; klei met schervengruis vermengd; goed gebakken; grijze kern; bruine, goed geëffende buiten- en binnenwand.
33. Afgerond bodemstuk (diam. : 4,5 cm); klei met schervengruis vermengd; zacht gebakken; bruینگrijze kern; bruine tot bruینگrijze, geëffende binnen- en buitenwand.

Tussen de overblijvende wandfragmenten van het vaatwerk waren er een groot aantal met besmeten buitenzijde.

III — KUIL MET BRANDSTAPELRESTEN.

Grote, rechthoekige kuil van $2,40 \times 2$ m, oostwest gericht, verscheen op 40 cm diepte (= oud oppervlak) en reikte tot ca. 2,25 m beneden het hedendaags niveau (fig. 18). Zoals bij graf I werden ook hier aan drie van de vier uithoeken ronde uitstulpingen waargenomen; op ca. 1,67 m diepte waren ze nochtans geheel verdwenen. De kuil was van bovenaan tot op een diepte van ongeveer 1,50 m opgevuld met een humusachtige leem waartussen zich hier en daar een houtskoolvlokje en enkele schaarse aardewerkscherven bevonden. Op lager niveau vermeerderde de houtskool en de houtas aanzienlijk en werd de buit aan materialen ook omvangrijker. Benevens de 150 g verbrande beenderresten van een jonge, volwassene vrouw, de niet verbrande beenderresten van enig wild en gevogelte en ettelijke slakkehuisjes werden uit deze donkere aarde talrijke fragmenten van verbrande of niet verbrande bronzen, glazen en benen voorwerpen opgediept, alsmede tientallen verbrande en ook niet verbrande aardewerkscherven en meer dan 300 nagels. Op enkele centimeter boven de bodem van de kuil tekende zich een vaag spoor af van een houten kist van $1,75 \times 1,42$ m, die door brandstapelresten omgeven was. Op de kistbodem lag een gaaf terra sigillata-bord waarop enkele onverbrande dierenbeenderen en iets westelijk hiervan was het spoor van een totaal vergaan houten koffertje waarvan enkele kleine bronzen graveernagels wellicht de resten waren.

De voorwerpen zijn afgebeeld fig. 19 tot 23.

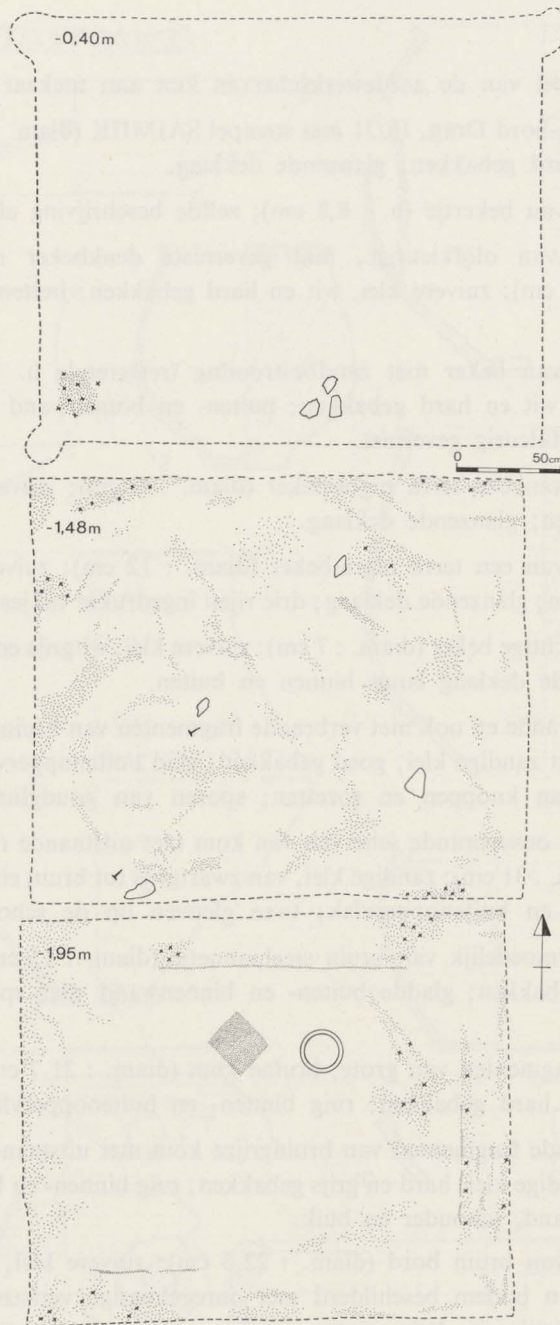

Fig. 18 — Niveau's van kuil III. — Profondeurs de la fosse III.

a) *Aardewerk*

Een groot deel van de aardewerkscherven kon aan mekaar gepast worden.

1. Terra sigillata-bord Drag, 18/31 met stempel SAIMIHK (diam. : 19 cm); lichtjes vervormd; hard gebakken; glanzende deklaag.
2. Fragmenten van bekertje (h. : 8,8 cm); zelfde beschrijving als graf I, nr. 17.
3. Fragmenten van olifkleurige, mat geverniste deukbeker met karniesrand (diam. : 11,3 cm); zuivere klei, wit en hard gebakken; buitenwand en bodem bestrooid.
4. Fragmenten van beker met zandbestrooiing (resterende h. : 13 cm); fijne, zuivere klei, wit en hard gebakken; buiten- en binnenwand van transparant bruin tot olifkleurig gevernist.
5. Fragmenten van een terra nigra-beker (diam. : 9 cm); zuivere klei, grijs en hard gebakken; glanzende deklaag.
6. Fragmenten van een terra nigra-beker (diam. : 12 cm); zuivere klei, grijs en hard gebakken; glanzende deklaag; drie rijen ingedrukte vakjes op de buikrand.
7. Terra nigra-achtige beker (diam. : 7 cm); zuivere klei, witgrijs en hard gebakken; licht glanzende deklaag langs binnen en buiten.
8. Talrijke verbrande en ook niet verbrande fragmenten van bruine bekens (diam. : 13 cm); ietwat zandige klei; goed gebakken; glad buitenoppervlak versierd met afwisseling van knoppen en rozetten; sporen van goudglimmer.
9. Verbrande en onverbrande scherven van kom met uitstaande rand waarop vier gleuven (diam. : 31 cm); zandige klei, van zwartgrijs tot bruin en hard gebakken; ruig binnen- en buitenoppervlak; twee gleuven op de schouders.
10. Randstuk vermoedelijk van bruin steelpannetje (diam. : 15 cm); fijne, zuivere klei; hard gebakken; gladde buiten- en binnenwand met sporen van goudglimmer.
11. Verbrande fragmenten van grote, bruine kom (diam. : 21,7 cm); zandige klei, bruingrijs en hard gebakken; ruig binnen- en buitenoppervlak.
12. Deels verbrande fragmenten van bruingrijze kom met uitstaande rand (diam. : 28,7 cm); zandige klei, hard en grijs gebakken; ruig binnen- en buitenoppervlak; gleuven op rand, schouder en buik.
13. Fragmenten van bruin bord (diam. : 22,5 cm); zuivere klei, hard gebakken; onderkant van bodem beschilderd met onregelmatige verfstrepen in donkerbruine, roodbruine en beige tinten.
14. Fragmenten van bord (diam. : 22 cm); fijne, schilferachtige klei; goed gebakken; van geelwit tot okerkleurige kern; binnenzijde tot op de rand beschilderd met een bruinrode kleurstof; vier cirkels op binnenkant van bodem.

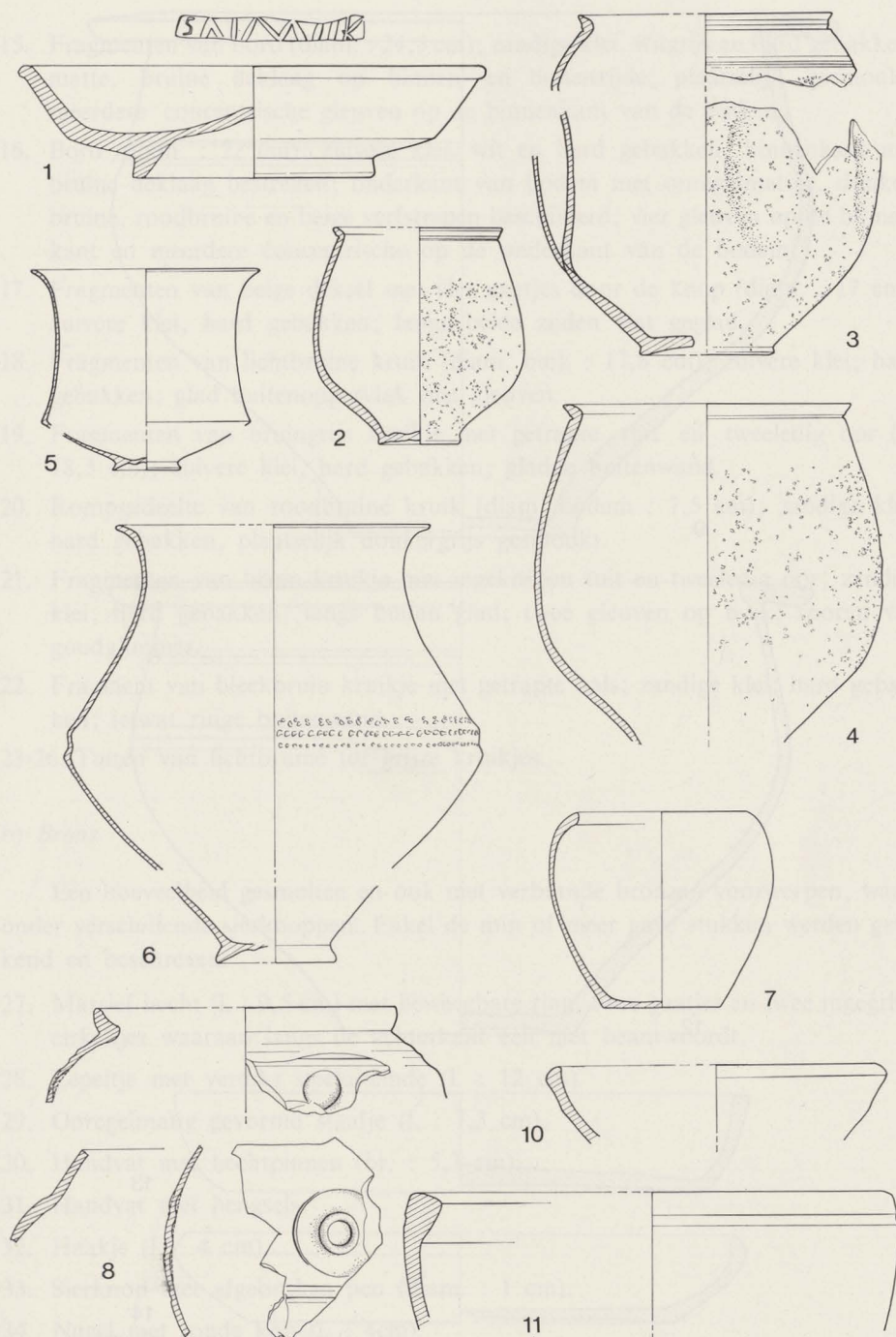

Fig. 19 — Voorwerpen uit kuil III. S. : 1/3; stempel : 1/1. — Objets de la fosse III. Ech. : 1/3; sigle : 1/1.

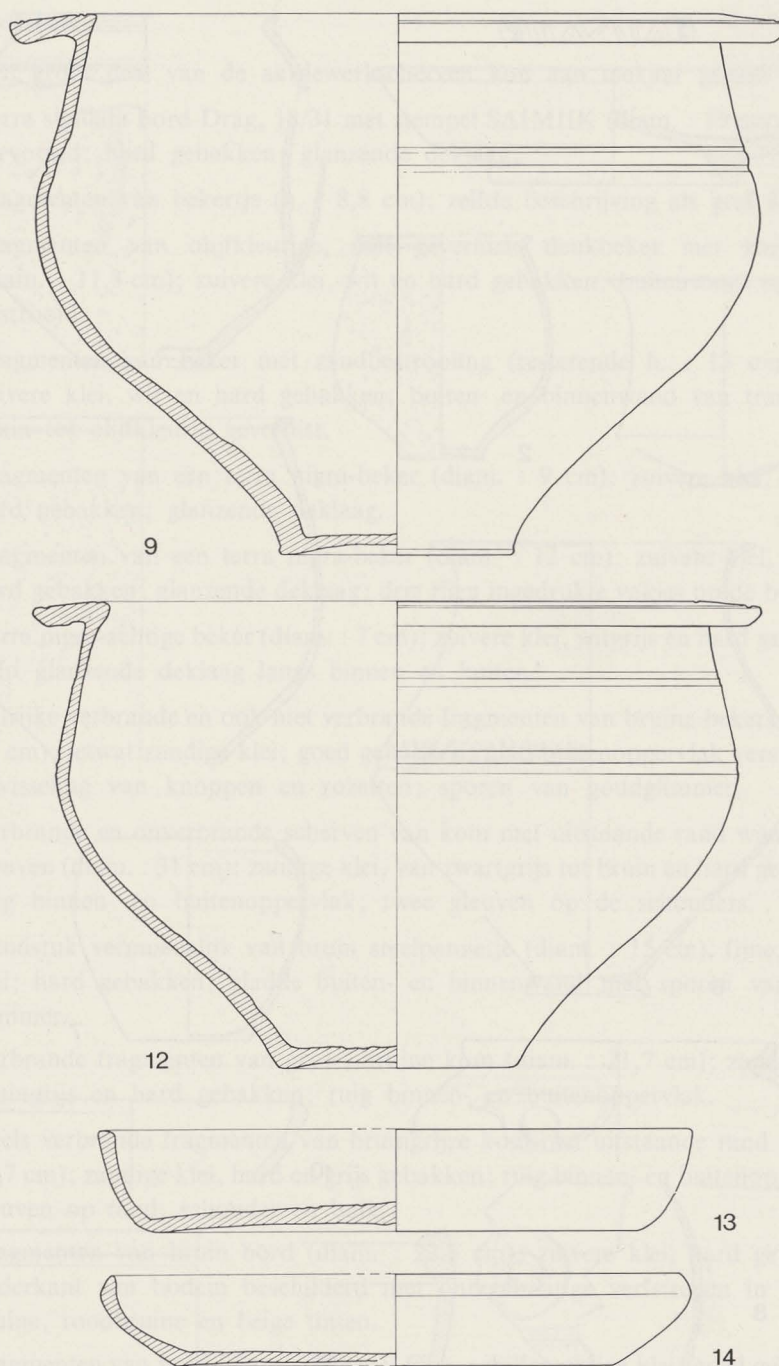

Fig. 20 — Voorwerpen uit kuil III. S. : 1/3. — Objets de la fosse III. Ech. : 1/3.

15. Fragmenten van bord (diam. : 24,5 cm); zandige klei, witgrijs en hard gebakken; matte, bruine deklaag op binnen- en buitenzijde; plaatselijk gesmookt; meerdere concentrische gleuven op de binnenkant van de bodem.
16. Bord (diam. : 22 cm); zuivere klei, wit en hard gebakken; binnenkant met bruine deklaag bestreken; onderkant van bodem met onregelmatige, donkerbruine, roodbruine en beige verfstrepen beschilderd; vier gleuven op de binnenkant en meerdere concentrische op de onderkant van de bodem.
17. Fragmenten van beige deksel met vier gaatjes door de knop (diam. : 17 cm); zuivere klei, hard gebakken; langs beide zijden wat geglad.
18. Fragmenten van lichtbruine kruik (diam. buik : 17,8 cm); zuivere klei; hard gebakken; glad buitenoppervlak met gleuven.
19. Fragmenten van bruingrijs kruikje met getrapte tuit en tweeledig oor (h. 18,5 cm); zuivere klei, hard gebakken; gladde buitenwand.
20. Rompgedeelte van roodbruine kruik (diam. bodem : 7,5 cm); zandige klei; hard gebakken, plaatselijk donkergrijs gesmookt.
21. Fragmenten van bruin kruikje met ingeknepen tuit en tweeledig oor; zandige klei; hard gebakken; langs buiten glad; twee gleuven op buik; sporen van goudglimmer.
22. Fragment van bleekbruin kruikje met getrapte hals; zandige klei; hard gebakken; ietwat ruige buitenwand.
- 23-26. Tuiten van lichtbruine tot grijze kruikjes.

b) *Brons*

Een hoeveelheid gesmolten en ook niet verbrande bronzen voorwerpen, waaronder verschillende sierknoppen. Enkel de min of meer gave stukken werden getekend en beschreven.

27. Massief hecht (l. : 9,5 cm) met beweegbare ring, twee gaatjes en twee ingegrifte cirkeltjes waaraan langs de achterkant een niet beantwoordt.
28. Lepeltje met verdikt steeluiteinde (l. : 12 cm).
29. Onregelmatig gevormd staafje (l. : 7,3 cm).
30. Handvat met hechtpinnen (br. : 5,3 cm).
31. Handvat met hengsels.
32. Haakje (l. : 4 cm).
33. Sierknop met afgebroken pen (diam. : 1 cm).
34. Nagel met ronde kop (l. : 4cm).
35. Slotplaat met twee nietgaten.
36. Hoekbeslag.

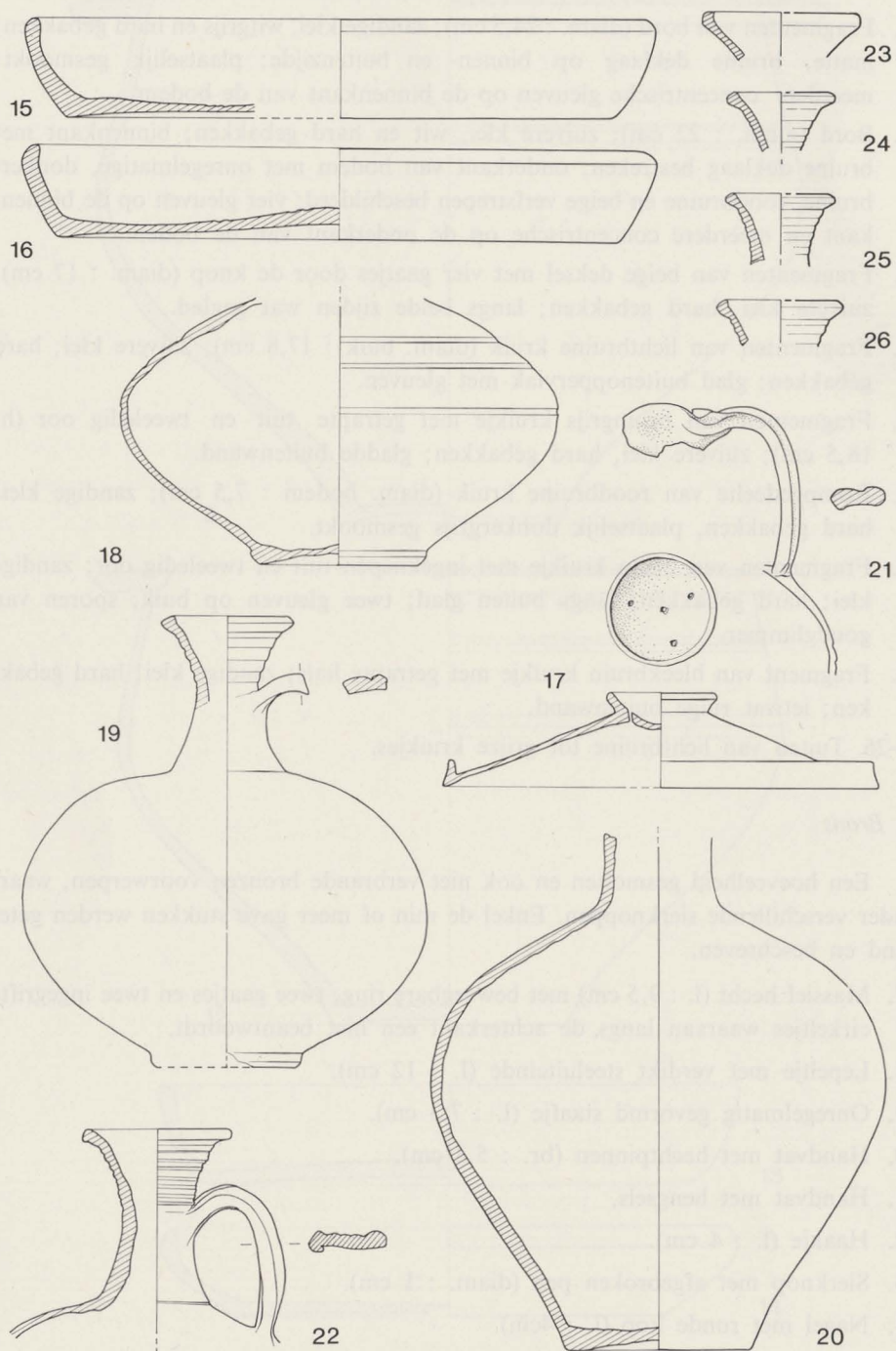

Fig. 21 — Voorwerpen uit kuil III. S. : 1/3. — Objets de la fosse III. Ech. : 1/3.

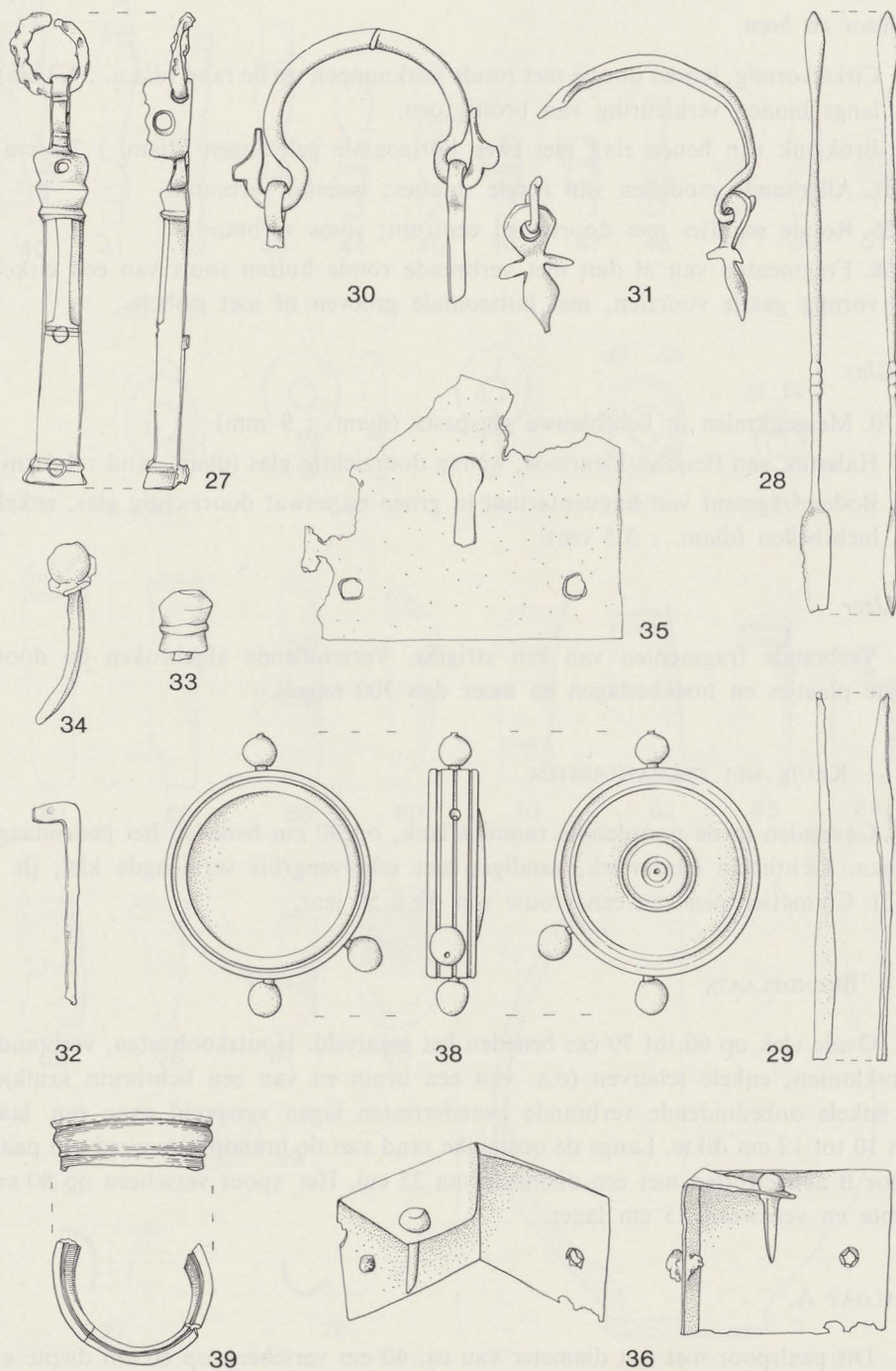

Fig. 22 — Voorwerpen uit kuil III. S. : 2/3. — Objets de la fosse III. Ech. : 2/3.

c) *Ivoor en been*

38. Cirkelvormig, ivoren doosje met ronde sierknoppen op de rand (diam. : 4,3 cm); langs binnen verkleuring van bronsgroen.
39. Brokstuk van benen ring met twee horizontale geledingen (diam. : 2,8 cm).
- 40-51. Allerhande modellen van ronde staafjes; meestal verbrand.
- 52-56. Ronde schijfjes met doorboord centrum; soms verbrand.
- 57-68. Fragmenten van al dan niet verbrande ronde hulzen soms van een cirkelvormig gaatje voorzien, met horizontale groeven of met ribbels.

d) *Glas*

- 69-70. Meloenkralen in lichtblauwe glaspasta (diam. : 9 mm).
71. Halsstuk van flesje in kleurloos, weinig doorzichtig glas (diam. rand : 4,4 cm).
72. Bodemfragment van unguentarium in groen en ietwat doorzichtig glas, enkele luchtbellens (diam. : 3,5 cm).

e) *IJzer*

Verbrande fragmenten van een strigilis. Verschillende afgebroken en doorroeste plaatjes en hoekbeslagen en meer dan 300 nagels.

IV — Kruik met crematieresten

Gevonden in de noordelijke tumulusflank, op 90 cm beneden het hedendaags niveau. Lichtbruin aardewerk, zandige, met schervengruis vermengde klei, (h. : 18,3). Crematieresten van een vrouw van 40 à 50 jaar.

V — Brandplaats

Ovale vlek op 60 tot 70 cm beneden het maaiveld. Houtskoolresten, verbrande leemklonten, enkele scherven (o.a. van een bruin en van een lichtbruin kruikje) en enkele onbeduidende verbrande beenderresten lagen verspreid over een laag van 10 tot 12 cm dikte. Langs de oostelijke rand van de brandplaats werd een paalspoor B aangetroffen met een diameter van 25 cm. Het spoor verscheen op 80 cm diepte en verdween 25 cm lager.

PAALGAT A.

Dit paalspoor met een diameter van ca. 40 cm verscheen op 60 cm diepte als een donkerbruine vlek met middenin een grijze kern en reikte tot 1,10 m onder het hedendaags niveau.

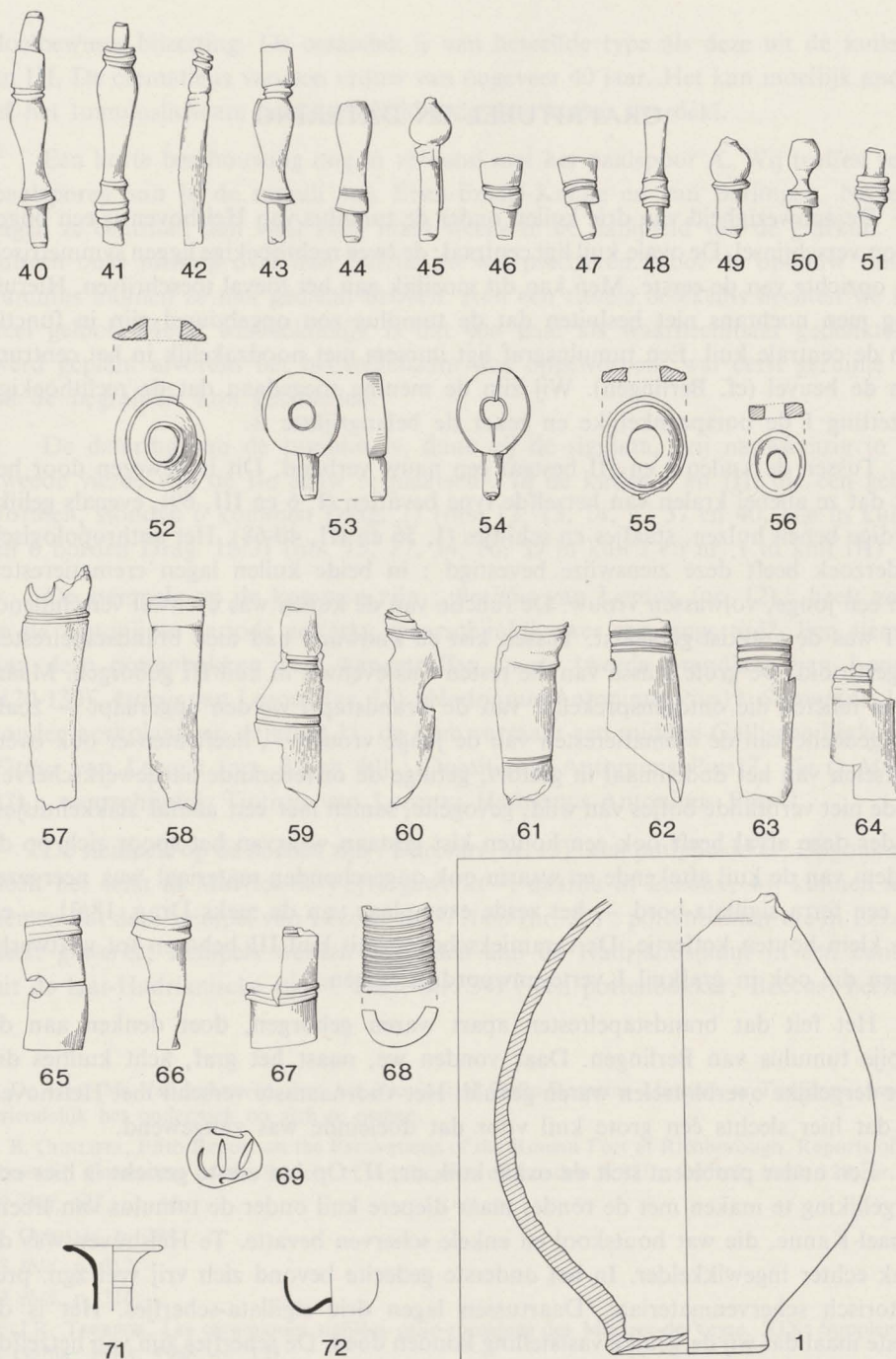

Fig. 23 — Voorwerpen 40 — 72 uit kuil III. S. : 2/3 behalve nr. 69 op 1/1 en 71-72 op 1/3. Kruik
 nr. 1 uit bijzetting IV. S. : 1/3. — Objets 40 à 72 de la fosse III. Ech. : 2/3 sauf le n° 69,
 1/1 et les n°s 71 à 72, 1/3. La cruche n° 1 provient du dépôt IV. Ech. : 1/3.

GRAFRITUEEL EN DATERING

De aanwezigheid van drie kuilen onder de tumulus van Helshoven is een ongevoen verschijnsel. De ovale kuil ligt centraal; de twee rechthoekige liggen symmetrisch ten opzichte van de eerste. Men kan dit moeilijk aan het toeval toeschrijven. Hieruit mag men nochtans niet besluiten dat de tumulus zou opgebouwd zijn in functie van de centrale kuil. Een tumulusgraf ligt immers niet noodzakelijk in het centrum van de heuvel (cf. Berlingen). Wij zijn de mening toegedaan dat de rechthoekige bijzetting I de oorspronkelijke en zeker de belangrijkste is.

Tussen de kuilen I en III bestaat een nauw verband. Dit is bewezen door het feit dat ze allebei kralen van hetzelfde type bevatten (I, 6 en III, 69), evenals gelijkwaardige benen hulzen, staafjes en schijfjes (I, 56 en III, 40-68). Het anthropologisch onderzoek heeft deze zienswijze bevestigd : in beide kuilen lagen crematieresten van een jonge, volwassen vrouw. De functie van de kuilen was evenwel verschillend. In I was de grafkist geplaatst. Tussen kist en kuilwand had men brandstapelresten uitgestrooid. De grote massa van die resten was evenwel in kuil III geborgen. Maar, naast relictten die ontegensprekelijk van de brandstapel werden opgeraapt — zoals een gedeelte van de crematieresten van de jonge vrouw —, heeft men er ook overblijfselen van het dodenmaal in gestort, getuige de onverbrande aardewerkscherven en de niet verbrande botjes van wild, gevogelte, samen met een aantal slakkehuisjes. Onder deze afval heeft ook een houten kist gestaan waarvan het spoor zich op de bodem van de kuil aftekende en waarin ook ongeschonden materiaal was neergezet nl. een terra sigillata-bord — het zesde exemplaar van de reeks Drag. 18/31 — en een klein houten koffertje. De ceramiekscherven uit kuil III behoren tot vaatwerktypen die ook in grafkuil I vertegenwoordigd waren.

Het feit dat brandstapelresten apart waren geborgen, doet denken aan de nabije tumulus van Berlingen. Daar vonden we, naast het graf, acht kuiltjes die met dergelijke overblijfselen waren gevuld. Het voornaamste verschil met Helshoven is, dat hier slechts één grote kuil voor dat doeleinde was aangewend.

Een ander probleem stelt de ovale kuil, nr. II. Op het eerste gezicht is hier een vergelijking te maken met de ronde, maar diepere kuil onder de tumulus van Eben-Emael-Kanne, die wat houtskool en enkele scherven bevatte. Te Helshoven was de zaak echter ingewikkelder. In het onderste gedeelte bevond zich vrij veel zgn. prehistorisch schervenmateriaal. Daartussen lagen drie sigillata-scherfjes. Het is de eerste maal dat wij dergelijke vaststelling konden doen. De scherfjes zijn van hetzelfde baksel, hard en goed gevernist, als de intacte borden van het graf. De vulling van de kuil is bijgevolg niet ouder dan de tumulus. In het bovenste gedeelte stond een kleine grafkist met de lijkurne en de bijgaven. Het gaat er ongetwijfeld om een

doelbewuste bijzetting. De ceramiek is van hetzelfde type als deze uit de kuilen I en III. De crematie is van een vrouw van ongeveer 40 jaar. Het kan moeilijk anders of het tumuluslichaam heeft gelijktijdig de drie kuilen overdekt.

Een korte beschouwing nog in verband met het paalspoor A. Wij troffen reeds paalsporen aan in de tumuli van Eben-Emael-Kanne en van Berlingen. Nu eens lagen ze centraal, dan weer niet, maar steeds in de nabijheid van de grafkuil. Wij mogen onze mening over hun functie nu wel preciseren. Voor de opbouw van de tumulus kunnen ze niet gediend hebben. Aan een rituele betekenis hechten we niet veel geloof. Meest waarschijnlijk is dat een paal als waarneembaar gedenkteken werd geplant alvorens het heuvellichaam was opgeworpen, wat eerst geruime tijd na de begrafenis kon geschieden.

De datering van de tumulus is, dank zij de sigillata, vrij nauwkeurig in het tweede vierde van de IIe eeuw te plaatsen⁸. In de kuilen I en III, die een geheel vormen, stonden 6 kommen Drag. 27 (nrs. 12, 13, 14, 32 37 en 40, alle in kuil I) en 6 borden Drag. 18/31 (nrs. 15, 27, 34, 36, 39 in kuil I en nr. 1 in kuil III)

De stempels op de kommen zijn : *Borillus* van Lezoux (nr. 12) : heeft zeker in de Antonijnse periode gewerkt, waarschijnlijk over een lange tijd⁹. Een stempel van deze pottenbakker werd aangetroffen in de tweede brandlaag van Londen (120-130). *Atticus* van Lezoux (nr. 13) : Hadrianus-Antoninus Pius¹⁰. *Senoni* (nr. 14) : zonder werkplaats en datering¹¹; de kom verraaft een midden-Gallische herkomst. *Tittius* van Lezoux (nrs. 32 en 40) : Domitianus-Antoninus Pius¹². *Tin () M* (nr. 37) : waarschijnlijk Tintirio van Lezoux; Hadrianus-Antoninus Pius¹³.

De stempels op de borden zijn : *Dacomri* (nr. 15) : een pottenbakker, Dagomarus, heeft het eerst in Martres-de-Veyre gewerkt¹⁴, daarna in Lezoux; wij kunnen aannemen dat deze stempel van Lezoux is¹⁵. *Anni* (nr. 27) : pottenbakker die in Lezoux heeft gewerkt; stempels werden gevonden aan de Hadrianusmuur in een context uit de laat-Hadrianische tijd¹⁶. *Bucii* (nr. 34) : een pottenbakker, Buccus, heeft in

⁸ De Heer M. Vanderhoeven, van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren, was zo vriendelijk het onderzoek op zich te nemen.

⁹ B. CUNLIFFE, Fifth Report on the Excavations of the Roman Fort at Richborough. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London XXIII; Oxford, 1968, 128, nr. 22.

¹⁰ *Ibid*, 127, nr. 15.

¹¹ OSWALD, p. 294.

¹² *Ibid*, p. 317.

¹³ *Ibid*, p. 316.

¹⁴ J.R. TERRISSE, Les céramiques sigillées gallo-romaines des Martres-de-Veyre. XIXe Supplément à Gallia; Paris, 1968, pl. LII.

¹⁵ S. FRERE, Verulamium Excavations I. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London XXVIII; Oxford, 1972, 243.

¹⁶ *Ibid*, 246.

Oost-Gallië gewerkt, waarschijnlijk te La Madeleine; Trajanisch-Hadrianisch¹⁷. Een stempel van die naam komt ook voor op de lijst van Goury, dus te La Madeleine¹⁸. Wij kunnen voorlopig een midden-Gallische herkomst aangeven. *Cracis* van Lezoux (nr. 36)¹⁹. *Secundus* (nr. 39)²⁰; het bord moet uit een zuid-Gallische of uit een midden-Gallische pottenbakkerij komen. De stempel op bord III, 1 werd ook in Zugmantel gevonden²¹; voorlopig is geen lezing mogelijk. Het bord lijkt uit een midden-Gallische pottenbakkerij te komen.

De twee stempels uit kuil II, nrs. 5 en 8 zijn identiek, zij lijken tot nu toe onbekend; oorsprong en datering zijn onzeker.

Globaal gezien komt de sigillata van Helshoven uit midden-Gallische pottenbakkerijen. Al de borden en kommen zijn splinternieuw. Wij stellen een datering voor in het tweede vierde van de IIe eeuw. Over de twee borden in kuil II kunnen wij niets met zekerheid zeggen.

Wat de overige ceramiek en voorwerpen betreft, deze vertonen gelijkenis of zijn van hetzelfde type als de grafvondsten van Eben-Emael-Kanne, Rosmeer en Gors-Opleeuw. Opmerkelijk is het verschil met het tumulusgraf van Berlingen, uit de vroeg-Flavische tijd; wel is er overeenkomst met de graven uit de IIe eeuw. Wij achten het overbodig de chronologische verwijzingen hier nogmaals te herhalen.

¹⁷ OSWALD, p. 49. H. SCHÖNBERGER & H.G. SIMON, *Novaesium II — Die mitteltkeiserzeitliche Terra Sigillata von Neuss. Limesforschungen 7*; Berlin, 1966, 12, nr. 16. H. SCHÖNBERGER, *Die Namenstempel auf glatter Sigillata aus dem Erdkastell der Saalburg, Saalburg Jahrbuch XXVII*, 1970, 25, nr. 17.

¹⁸ G. GOURY, *L'atelier de céramique gallo-romaine de la Madeleine, Revue des Etudes Anciennes* 41, 1939, 334 ss.

¹⁹ B. CUNLIFFE, *Excavations at Fishbourne — II The Finds. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London XXVIII*; Oxford, 1972, 304, nr. 28.

²⁰ OSWALD, pp. 287-290.

²¹ L. JACOBI, *Das Kastell Zugmantel. O.R.L. 8*; Heidelberg, 1909, Taf. 30, 407.

LIJST DER AFKORTINGEN

- Berlingen = H. ROOSENS & G.V. LUX, Grafveld met Gallo-Romeinse tumulus te Berlingen; Brussel, 1973 (*Archaeologia Belgica* 147).
- Eben-Emael-Kanne = H. ROOSENS & G.V. LUX, Een Gallo-Romeinse tumulus te Eben-Emael-Kanne; Brussel, 1970 (*Archaeologia Belgica* 121).
- Gors-Opleeuw = G.V. LUX & H. ROOSENS, Een Gallo-Romeins grafveld te Gors-Opleeuw, *Het Oude Land van Loon* XXV, 1970, 5-52 (*Archaeologia Belgica* 128).
- Oswald = F. OSWALD, Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata; Margidunum, 1931.
- Rosmeer = H. ROOSENS & M. VANDERHOEVEN, Een verdwenen tumulus te Rosmeer, *Het Oude Land van Loon* X, 1955, 52-59 (*Archaeologia Belgica* 24).

RÉSUMÉ

UN TUMULUS GALLO-ROMAIN A HELSHOVEN (HOEPERTINGEN)

Le tumulus nivelé de Helshoven, fouillé en 1970, se trouve à flanc de coteau à 50 m au nord de la chaussée romaine de Tirlemont à Tongres. La région, fertile et limoneuse, fait partie de la Hesbaye limbourgeoise (fig. 1 à 3).

A sa base, le tumulus avait un diamètre de $19 \times 20,5$ m. Le sommet tronqué conservait encore une hauteur de 50 cm au dessus de l'ancien niveau romain. Le nivellement avait heureusement laissé les dépôts archéologiques intact. Au centre voisinaient une sépulture rectangulaire I, une sépulture ovale II, une fosse rectangulaire III, un trou de pieu A et une cruche isolée 1, déposée à même le sol primitif. A la base septentrionale du tertre on avait enfoui une cruche remplie de cendres (n° IV); un peu à l'écart, au nord-est, s'étendait l'emplacement d'un grand bûcher (n° V) (Pl. I).

Le dépôt funéraire I se présentait sous forme d'une fosse rectangulaire, profonde de 1,80 m sous le niveau romain; on y voyait les traces d'un coffre de bois de $1,30 \times 1,75$ m et 60 cm au moins de haut (fig. 4 et 5). Les cendres d'une jeune femme étaient rassemblées dans une urne en verre. Des restes du bûcher avaient été déversés principalement entre les parois de la fosse et du coffre. Outre le charbon de bois on en retirait du bronze et du verre fondus, des fragments d'objets en os, des tessons de céramique, beaucoup d'os animaliers calcinés et quelque 300 clous en fer. Le mobilier funéraire est représenté fig. 6 à 12.

La fosse ovale II, $1,25 \times 1,56$ m, rétrécie au fond, était profonde de 1,30 m (fig. 13 et 14). Une épaisse couche de charbon de bois à laquelle se mêlaient une soixantaine de tessons de type préhistorique, trois fragments de terre sigillée et quelques particules d'ossements calcinés, en recouvrait le fond. Venaient ensuite une cinquantaine de mottes de torchi, rougi par le feu. A mi-hauteur de la fosse se dessinaient les contours d'un coffret en bois de $0,42 \times 1,05$ m, haut d'au moins 30 cm, contenant du mobilier funéraire dont l'urne remplie de cendres d'une femme quadragénaire. Les objets sont représentés fig. 15 à 17.

La fosse III, profonde de 1,85 m, mesurait $2 \times 2,40$ m. Le fond était comblé d'une terre noire contenant beaucoup de charbon de bois. Il s'y mêlaient également des fragments de bronze, de verre et d'ustensiles en os, déformés par le feu, des dizaines de tessons de poterie grillés ou non, plus de 300 clous, des coquilles et des ossements de gibier et volaille ainsi que des ossements calcinés d'une jeune femme. Sur le fond de la fosse se dessinaient les contours d'un coffre en bois de $1,42 \times 1,75$ m,

où avaient été déposés une assiette en terre sigillée et un petit coffret de bois. Les objets sont représentés fig. 19 à 23.

Le dépôt funéraire IV se limitait à une cruche tronquée contenant les cendres d'une femme de 40 à 50 ans (fig. 23, 1).

Le bûcher V a livré du charbon de bois, du torchi, quelques tessons et un résidu d'ossements incinérés.

Le trou de pieu A, d'un diamètre de 40 cm, était profond de 70 cm.

Des trois grandes fosses installées au centre du tumulus, les n^{os} I et III se complètent : chacune contenait des perles de collier et des ustensiles en os d'un même ensemble, des cendres aussi d'une jeune femme. Dans la fosse I se trouvaient l'urne cinéraire et le mobilier de la défunte; la fosse III renfermait les résidus du bûcher et du repas mortuaire. La fosse II elle aussi avait servi de sépulture, mais d'un autre genre : le coffre funéraire avait été déposé sur une couche de remblai à laquelle des tessons de type préhistorique et trois fragments de sigillée étaient incorporés. La céramique gallo-romaine appartient aux mêmes types de vases dans les trois fosses. Aucune différenciation chronologique ne se manifeste, de sorte que les dépôts funéraires ont dû être recouverts simultanément par le tertre.

La terre sigillée permet d'établir une datation dans le second quart du IIe siècle. La céramique ordinaire et les autres objets sont à rapprocher des mobiliers funéraires exhumés récemment par nous à Eben-Emael-Kanne, à Rosmeer et à Gors-Opleeuw. Par contre, il y a peu de ressemblance avec le tumulus voisin de Berlingen, datant du début de l'époque flavienne.

BIJLAGE

ONDERZOEK VAN DE BEENDERRESTEN

door dr. med. P. JANSSENS

GRAF I.

Uit de urne.

Totale hoeveelheid van 540 g. Het grootste fragment meet 53 mm. Het zijn in hoofdzaak kleine stukjes stevige beenderen die meestal moeilijk een anatomische herkenning toelaten. De verbrandingsgraad ervan is sterk verschillend : naast de menselijke resten zijn er ook dierlijke en het zijn deze beenderen die meestal niet zulke sterke verbranding ondergingen. Op een enkel stuk komen sporen van ijzer-roest voor.

Van de menselijke beenderen konden wij verschillende platte schedeldakfragmenten onderscheiden. Deze zijn dun en vertonen suturen die nog niet gesloten zijn, maar waar het sluitingsproces toch ter hoogte van de tabula interna begonnen is. Een gedeelte van een talus van de linkervoet werd herkend aan een gedeelte van de trochlea met de facies articularis proximalis, de facies malleolaris fibularis en de sulcus tendinis m. flexoris hallucis longi. Onder de andere kleinere fragmenten vermelden wij een gedeelte van een rotsbeen, één enkele tand, een fragmentje van de alveolaire boog met open alveolen en een gedeelte van een trochlea humeri. Waarschijnlijk geldt het hier de resten van een jonge, volwassen vrouw zonder dat haar maximale leeftijd nader kan geschat worden.

De brandstapelresten buiten de kist.

Het totaal gewicht van deze beenderen bedraagt ongeveer 500 g, terwijl het grootste fragment 63 mm meet. De graad van verbranding is sterk verschillend en in sommige gevallen niet met zekerheid vast te stellen : zo is er een schijnbaar niet gecremeerd been met een sterke graad van fossilisatie. Dit is waarschijnlijk te wijten aan het verblijf tussen de gecremeerde beenderen waarvan het rijke calciumgehalte deze fossilisatie in de hand werkte. Opvallend is dat het in hoofdzaak dierenbeenderen zijn en wel van dieren die zowel volwassen als jong waren. Vele van deze dierlijke fragmenten, vooral de wervels, schijnen volgens de ventro-dorsale en cranio-caudale richting gekloven. Onder de dierlijke beenderresten menen wij twee teenkootjes van een ree te herkennen, een tweede phalanx van een derde teen van

een everzwijn, de distale epifyse van een rechter achterpoot van een ree¹ en zelfs stukjes van diafysen van een vogel. Ook hier kwamen sporen van roest voor. Er waren ook stukken van eierschalen aanwezig.

Of er menselijke resten aanwezig zijn, is niet met zekerheid uit te maken. Er was geen enkel karakteristiek menselijk beenderfragment te herkennen; wel merkten wij enkele corpora vertebrarum op maar deze waren zo erg beschadigd en de aanzet van de wervelbogen deed een zo klein ruggemergkanaal veronderstellen, dat wij eerder geneigd zijn deze als van dierlijke aard te aanzien. Hetzelfde geldt voor sommige dikke, platte en meer geelachtig gekleurde schedeldakstukken : zeker zijn deze niet van menselijke oorsprong en ze zijn sterk verschillend van de fragmenten die in de urn gevonden werden. Ook de buiging van deze stukken wijst op een niet menselijke afkomst. Ook gelden deze opmerkingen voor een stukje van een onderkaak met open alveolen.

Opmerking : de homogeniteit van het mengsel uit de urne enerzijds en de brandstapel anderzijds is opvallend : in de urne praktisch geen duidelijke dierenresten, in de brandstapel wel. Het is o.i. niet mogelijk dat er een selectie is geweest bij een eventueel uitrapen van de brandstapel door de rudimentaire anatomische kennis. Wel bestaat de mogelijkheid dat er een klein gedeelte offergaven samen met het menselijk lichaam verbrand werd.

GRAF II.

Uit de urne.

In hoofdzaak stukjes van eerder weinig stevige diafysen, die een totaal gewicht van ongeveer 250 g halen. Het grootste fragment meet 78 mm. Er zijn twee soorten schedeldakfragmenten : dunne, sterk gecremeerde, waarvan een stuk nog de resten vertoont van een vergroeide naad ter hoogte van de sutura coronalis, lateraal op het os parietale. Daarnaast komen zeer dikke, platte beenderen voor, zeer blauwachtig van kleur door mindere calcinerings en met sterkere buiging, verschijnsel dat wij ook aantreffen in graf I. Aanwezigheid van een klein rotsbeen en een kop van een humerus zonder resten van een groeischijf. Geen typische epifysen van een of ander dier. Het geldt hier de resten van een vrouw die ongeveer 40 jaar oud werd en waarvan de crematie gemengd werd met dierlijk been.

Crematieresten gelegen onder de kistruimte.

Een vijftal fragmentjes gecremeerd been, afkomstig van een humeruskop en een diafyse, met daarnaast twee stukken plat schedelbeen, tamelijk dun en sterk

¹ Daar wij niet beschikken over reeksen vergelijkingsmateriaal voor dierlijke beenderen, geven wij onder voorbehoud een voorlopige, misschien onjuiste diagnose. Wij steunden ons op : CORNWALL I.W., *Bones for the Archaeologist*; London, 1956. HUÉ D., *Musée Ostéologique I & II*; Paris, 1907.

verbrand. Waarschijnlijk zijn ze afkomstig van de vrouw uit graf II. Hierbij niet gecremeerde fragmenten van een dierentand.

KUIL MET BRANDSTAPELRESTEN III.

150 g sterk gecremeerd been. Grootste fragment 67 mm. Dunne platte schedelstukken met weliswaar volledig open naden die dan toch een beginnende vergroeiing bezitten van de tabula interna. Een kop van een humerus zonder sporen van groeischijven. Geen karakteristieke anatomische elementen. Resten van volwassen, jonge vrouw. Er is een schedeldakstuk dat niet van menselijke afkomst is, eventueel ook diafysaire stukken.

CREMATIERESTEN KRIJK IV.

De totale hoeveelheid beenderen weegt ongeveer 400 g; het grootste fragment haalt 65 mm. Er zijn weinig herkenbare anatomische fragmenten : van de schedel slechts enkele platte schedeldakstukjes zonder suture; een gedeelte van een epistropheus met vergroeide dens, klein van bouw; een stuk van een klein rotsbeen; een gedeelte van een proximale epifyse van een metatarsaal I; enkele gedeelten van fijn gebouwde wervellichamen; deeltjes van gewrichtkoppen zonder groeischijfsporen. Belangrijk is een gedeelte van de symphysis pubis die ons nauwkeurige inlichtingen leverde voor het schatten van de leeftijd : de symphysaire vlakte vertoont geen groeven meer en is praktisch glad met hier en daar een kleine holtevorming. De dorsale boord springt nu tamelijk sterk uit en is meer onregelmatig op de ventrale zijde. De leeftijd van deze vrouw mag volgens de gegevens van Todd, Brooks en Ahmed² tussen 40 en 50 jaar geschat worden. Vermelden wij nog een stuk van een os maxillare met open alveolen en een gedeelte van de sinus maxillaris. Zijn er geen karakteristieke dierlijke elementen aanwezig, dan moeten wij met de mogelijkheid toch rekening houden, vermits vele beenderstukjes een typische blauwe verkleuring van onvoldoende crematie vertonen.

Het feit dat de beenderstukjes klein en anatomisch weinig herkenbaar zijn, wijst er op dat het lichaam gecremeerd werd boven op de brandstapel. Dit legt ook uit dat zij moeilijk van de dierenbeenderen te onderscheiden zijn.

ONVERBRANDE DIERENBEENDEREN.

Graf I.

In kom 13. Resten van een rechterachterpoot van een jong big (ever).

² OLIVIER G., *Pratique Anthropologique*; Paris, 1960, p. 232.

Op bord 15. Voornamelijk delen van ribben en rechtersvoorpot en wervels van big van everzwijn.

Op bord 25. Resten van schedel en kaak van een ree.

Op bord 27. Resten van een big van everzwijn, linkervoorpot en wervels.

Op bord 39. Ganse en delen van ruggewervels met lang doornuitsteeksel (ree?).

De epiphysaire platen zijn nog niet met het corpus vergroeid.

Graf II.

Tenen van een voorpot (rund?).

Onderkaak van een jong everzwijn, dat echter ouder werd dan dit van graf I nr. 27.

De achterste molaren staan op het uitkomen.

Kuil III.

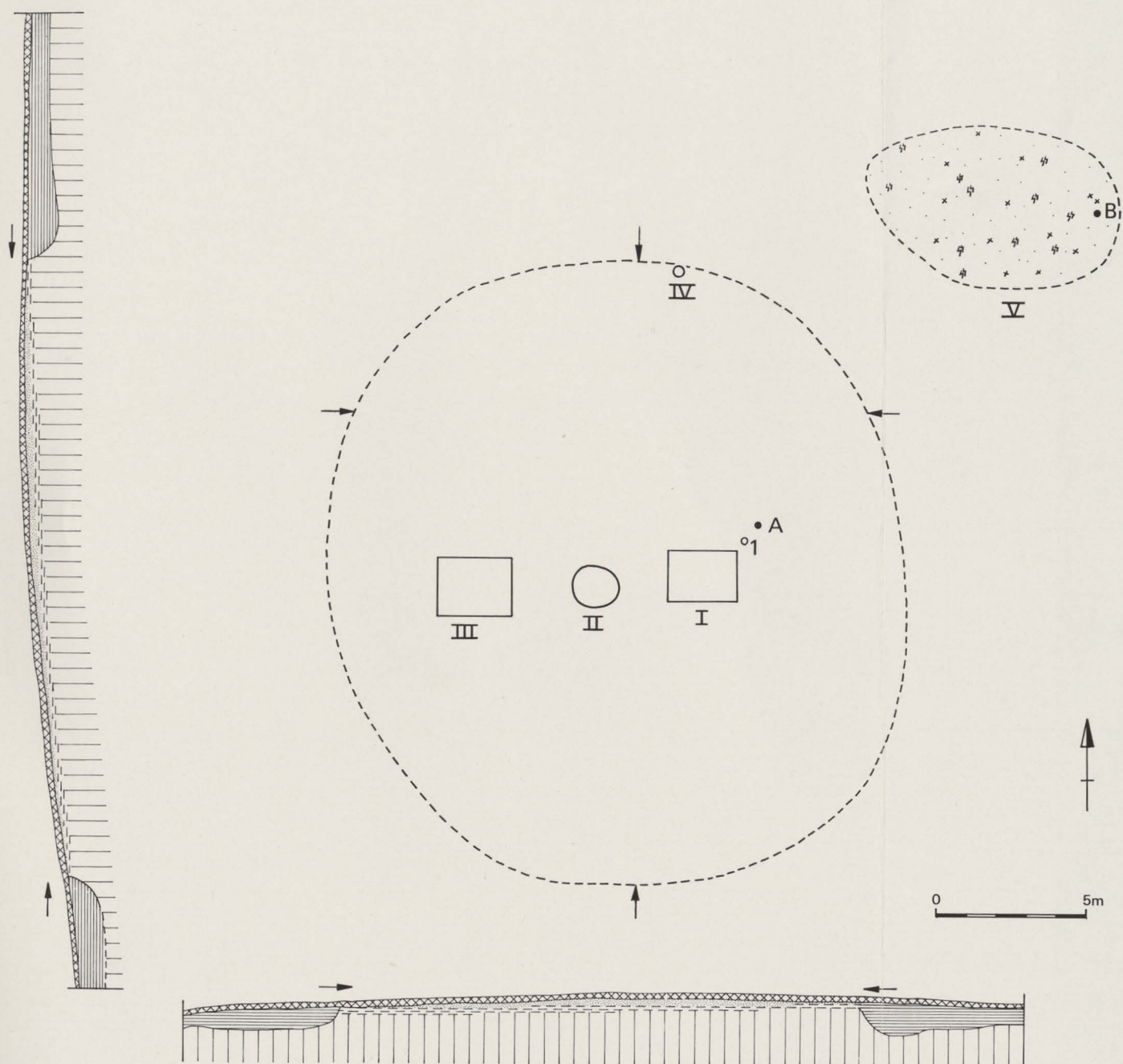
Op bord 1. Beenderen van zoogdieren en vogel(s).

Onder de vermoedelijk niet gecremeerde beenderen uit de kuil vermelden wij twee tibiae van een haas, de humerus van twee vogels die onderling verschilden in groei en waarvan één zeker een kip is; de andere zou een patrijs kunnen zijn. Er zijn nog ribfragmenten en de distale epifyse met groeischijf van een everzwijn.

N.B. Uit het feit dat er zoveel beenderen van jonge dieren zijn, leiden wij af dat de begraving niet in de winter gebeurde, maar vroeger op het jaar, toen de dieren nog niet volwassen waren.

INHOUDSTAFEL

Inleiding	5
Beschrijving van de vondsten	9
I. Rechthoekig graf	9
II. Ovale grafkuil	21
III. Kuil met brandstapelresten	28
IV. Kruik met crematieresten	36
V. Brandplaats	36
Paalgat A	36
Grafritueel en datering	38
Lijst der afkortingen	41
Résumé	42
Bijlage : Onderzoek van de beenderresten door dr. med. P. Janssens	44

Plattegrond en doorsneden van de tumulus-Plan et coupes du tumulus